

ULUSLARARASI
OSMANLI
MEDRESELERİ
SEMPOZYUMU
(Eğitim, Yönetim ve Finans)

4-5

MAYIS 2017

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ

“www.osmanlimedreselerisempozyumu.com”

OSAMER
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
Esentepe Kampüsü, SAÜ Kültür ve Kongre
Merkezi, 54187, Serdivan, Sakarya, Türkiye
E-mail: osamer@sakarya.edu.tr

OSMANLI MEDRESELERİ SEMPOZYUMU

(Eğitim, Yönetim ve Finans)

4-5 MAYIS 2017

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

Esentepe Kampüsü, SAÜ Kültür ve Kongre Merkezi, 54187, Serdivan,
Sakarya, Türkiye

e-mail: osamer@sakarya.edu.tr

www.osmanlimedreselerisempozyumu.com

Sempozyum Onursal Başkanı

Muzaffer ELMAS

Sakarya Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu

Fuat AYDIN (Düzenleme Kurulu Başkanı-Sakarya Üniversitesi)

Mahmut ZENGİN (Sakarya Üniversitesi)

İrfan İNCE (Sakarya Üniversitesi)

Mükerrem Bedizel ZÜLFİKAR AYDIN (Sakarya Üniversitesi)

Suat CEBECİ (Sakarya Üniversitesi)

Sekretarya

Yunus KAYMAZ (Sakarya Üniversitesi)

Kübra CEVHERLİ (Sakarya Üniversitesi)

Düzenleyen Kurum

OSAMER

(Sakarya Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları Merkezi)

Bilim Kurulu

Abdulahim ABUHUSAİN (Prof. Dr., American University of Beirut)

Abdulahim BENHADDA (Prof. Dr., University of Qatar)

Ahmet CİHAN (Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Arif BİLGİN (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)

Fahri UNAN (Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi)

Haşim ŞAHİN (Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)

Himmet TAŞKÖMÜR (Prof. Dr., Harvard University)

Madeline C. ZİLFİ (Prof. Dr., University of Maryland)

Mefail HIZLI (Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi)

Mehmet GENÇ (Öğr. Gör., İstanbul Şehir Üniversitesi)

Mehmet İPŞİRLİ (Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi)

Mehmet Yaşar ERTAŞ (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)

Muhammed AFİFİ (Prof. Dr., University of Qatar)

Muhammed ARNAUT (Prof. Dr., World of Islamic Science and Technology
University Jordan)

Murat AKGÜNDÜZ (Prof. Dr., Harran Üniversitesi)

Murteza BEDİR (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)

Mustafa GÜNDÜZ (Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi)

Seyfi KENAN (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)

Süleyman KAYA (Doç Dr., Sakarya Üniversitesi)

Şükran FAZLIOĞLU (Doç. Dr., Marmara Üniversitesi)

Tahsin ÖZCAN (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)

Yaşar SARIKAYA (Prof. Dr., Justus-Liebig-Universitat Giessen)

Zeki Salih ZENGİN (Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

4 Mayıs 2017
PERŞEMBE

4 Mayıs Perşembe

Salon 1 (Ana Salon)

09.00 - 10.50 Açılış Konuşmaları

Salon 2

11.00 - 12.30 I. Oturum - Osmanlı İlmiye Bürokrasisinin İşleyişi

Oturum Başkanı: Arif BİLGİN

11.00-11.20 Yaşar SARIKAYA- Muhammed Hadimi (ö. 1761): Bir Müderrisin Siyasal İlişkiler Ağı

11.20-11.40 Cihan KILIÇ- XVII. Yüzyıl Kadiasker Ruznamçesinde Müderrislerin Kariyer Basamakları

11.40-12.00 H. Mustafa ERAVCI- Mustafa Âlî'nin Teşrifatnamesi Işığında XVI. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatı

12.00-12.20 Ercan ALAN- Arşiv Kaynağı Olarak Kadiasker Ruznamçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi

12.20-12.30 Sorular ve Değerlendirme

12.30 - 14.00 Öğle Yemeği Arası

14.00 - 15.30 II. Oturum- Osmanlı Taşra Medreseleri ve Diğer Medrese Gelenekleri I

Oturum Başkanı: Mehmet Yaşar ERTAŞ

14.00-14.20 Suat CEBECİ- Eğitim Anlayışı Açısından Osmanlı Medreseleri ile Orta Asya Medreselerinin Mimari Özellikleri

14.20-14.40 Hasan Hüseyin GÜNEŞ- XVI. Yüzyılda Kudüs Medreseleri (Farklı Geleneklerin Devamlılığı)

14.40-15.00 Adnan MEMDUHOĞLU- Osmanlı Dönemi Siirt Medreseleri ve Toplumsal Hayata Katkıları

15.00-15.20 Aygöl DÜZENLİ, Memlûkler Döneminde Medreseler (648-923/1250-1517)

15.20-15.30 Sorular ve Değerlendirme

15.30 - 16.00 Çay & Kahve Arası

16.00 - 17.30 III. Oturum- Eğitim ve İcazet

Oturum Başkanı: Yaşar SARIKAYA

16.00-16.20 Mehmet KORKMAZ- Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Sisteminde Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinin Ahlaki Boyutu: Taşköp-rülüzâde Örneği

16.20-16.40 Himmet TAŞKÖMÜR- Erken Modern Osmanlı Medresesinde İcazet ve İmtihan

16.40-17.00 Ayşe Zişan FURAT- Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Tedris Usulü

17.00-17.20 Hülya ÇAKIROĞLU- Osmanlı Medreseleri Eğitimine Bir Örnek (Molla Karen'in Ders Notları)

17.20-17.30 Sorular ve Değerlendirme

Salon 3

11.00 - 12.30 IV. Oturum- İslam Düşünce Geleneği ve Medreseler

Oturum Başkanı: Atilla ARKAN

11.00-11.20 Mehmet Ali ÜNAL, Osman CENGİZ- Osmanlı Medrese Geleneğinde Zaman, Mekan ve Zihniyet Örgütlenmesi

11.20-11.40 Şamil ÖÇAL- Osmanlı Medreselerinde Düşünce Ekollerinin Varlığından Bahsedilebilir mi?

11.40-12.00 Murat ÇELİK- Osmanlı Medreseleri Çerçevesinden Bakıldığında Batı'daki Universitas Kavramı Ne Anlama Gelir?

12.00-12.20 Şükran FAZLIOĞLU- Varlık, Bilgi ve Değer Birliği Olarak Osmanlı Medrese Müfredatının Yapısal Tahlili

12.20-12.30 Sorular ve Değerlendirme

12.30 - 14.00 Öğle Yemeği Arası

14.00 - 15.30 V. Oturum- Medrese Vakıfları

Oturum Başkanı: H. Nil SARI

14.00-14.20 Mehmet BULUT, Cem KORKUT- Balkanlar'da Osmanlı Medreseleri ve Vakıflar

14.20-14.40 Ziya KAZICI- Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri

14.40-15.00 Metin AKİS- Osmanlı Medreselerinin Para Vakıfları İle Olan İmtihani

15.00-15.20 Ahmet İNANIR- Tokat Hisârî Medresesi Vakfiyesi Örneğinde Osmanlı Medreselerinin Hukukî Temelleri Ve Finansmanı Üzerine Bir İnceleme

15.20-15.30 Sorular ve Değerlendirme

15.30 - 16.00 Çay & Kahve Arası

16.00 - 17.30 VI. Oturum- Medreselerde İhtisas Eğitimi

Oturum Başkanı: Mükerrerem Bedizel ZÜLFİKAR AYDIN

16.00-16.20 H. Nil SARI- Süleymaniye Tıp Medresesi

16.20-16.40 Yasemin BEYAZIT- Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisinde "Buk'a Medreseleri"nin Yeri

16.40-17.00 Aydın KUDAT- Osmanlı Medreselerinde Kıraat-ı Seb'a ve Kıraat-ı Aşera Tedrisatı (Selimiye Medresesi Örneği)

17.00-17.10 Sorular ve Değerlendirme

5 Mayıs 2017
CUMA

5 Mayıs Cuma

Salon 2

9.00 - 10.30 VII. Oturum- Medreselerde Kurumsal Yapı ve Finansman

Oturum Başkanı: Mehmet İPŞİRLİ

09.00-09.20 Tahsin ÖZCAN- Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı

09.20-09.40 Hasan DEMİRTAŞ- Osmanlı Dönemi Edirne Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finansman Bakımından Bir Değerlendirme

09.40-10.00 Harun YILMAZ- Medrese Geleneğinde Yenilik ve Kurumsallaşma: XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri

10.00-10.20 Suat DONUK- Nev'îzâde Atâyî'nin Zeyl-i Şakâik'ına Göre 16. ve 17. Yüzyılda İstanbul Medreseleri

10.20-10.30 Sorular ve Değerlendirme

10.30 - 11.00 Çay & Kahve Arası

11.00 - 12.30 VIII. Oturum- Medreselerde Kurumsal Yapı ve Eğitim I

Oturum Başkanı: Tahsin ÖZCAN

11.00-11.20 Fuat AYDIN, İrfan İNCE- İslam Düşünce Geleneğinin Buluşma Noktası Olarak Medreseler

11.20-11.40 Mahmut ZENGİN, Kübra CEVHERLİ- Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu

11.40-12.00 Mert Can ERDOĞAN- Nasihatnameler Işığında Osmanlı'da "Beşik Ulemalığı"nın Eleştirisi

12.00-12.20 Nilgün ÇEVİRİMLİ- Medreselerin Vakfiyelerde Geçen Tabir ve İstılahlar Açısından Değerlendirilmesi

12.20-12.30 Sorular ve Değerlendirme

12.30 - 15.00 Öğle Yemeği Arası

15.00 - 16.30 IX. Oturum- Medreselerde İslami Disiplinlerin Eğitimi

Oturum Başkanı: Erdiñç AHATLI

15.00-15.20 Sezai ENGİN- Medrese Eğitime Entelektüel Bir Katkı: Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı Hadis İlmi Özelinde Bir İnceleme

15.20-15.40 Osman DEMİRCİ- Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi

15.40-16.00 Sami ARSLAN- 'Tarık-i Mütâla'a-i Ders Beyânındadır': Metin ya da Şerh Nasıl Okunmalıdır?

16.00-16.20 Betül CAN- Osmanlı Medrese Ders Müfredatında Arapça'nın Yeri

16.20-16.30 Sorular ve Değerlendirme

Salon 3

09.00 - 10.30 X. Oturum- Islâh-ı Medâris Tartışmaları

Oturum Başkanı: Suat CEBECİ

09.00-9.20 Osman ÖZKUL- 18. Yüzyıl Sonlarında III. Selim Dönemi Islahat Layihalarından Tatarcık Abdullah Molla Layihası

09.20-09.40 Arzu GÜLDÖŞÜREN- İki Farklı Merkez İki Farklı Nizamname 1914 Islah-ı Medaris ve 1921 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi

09.40-10.00 Zeynep ALTUNTAŞ- 1914 Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'ne Giden Yolda Medrese Islâh Risaleleri

10.00-10.20 Mustafa ÖCAL- Müderris ve Talebelerinin Kaleminden Osmanlı Devletinin Son Çeyreğinde Medreselerin Ahvali

10.20-10.30 Sorular ve Değerlendirme

10.30 - 11.00 Çay & Kahve Arası

11.00 - 12.30 XI. Oturum – Osmanlı Taşra Medreseleri ve Diğer Medrese Gelenekleri II

Oturum Başkanı: Mehmet Ali ÜNAL

11.00-11.20 Mehmet MEMİŞ- Osmanlı Dönemi Urfa Vakıflarının Eğitim-Öğretim Alanındaki Hizmetleri

11.20-11.40 Anas ALJAAD, Kubatalı TOPCHUBAEV- Halep'te Osmanlı Medreseleri

11.40-12.00 Zekai METE- Yunanistan'daki Osmanlı Medreselerine Ait Vakfiyeler

12.00-12.20 İbrahim AŞLAMACI- Hint Alt Kıtası Medreselerinin Tarihsel Gelişim Süreci

12.20-12.30 Sorular ve Değerlendirme

12.30 - 15.00 Öğle Yemeği Arası

15.00 - 16.30 XII. Oturum- Medreselerde Kurumsal Yapı ve Eğitim II

Oturum Başkanı: Ziya KAZICI

15.00-15.20 Mehmet İPŞİRLİ- Medrese Eğitim ve Müfredatında Kazaskerlerin Yetki ve Sorumlulukları Üzerine Bazı Değerlendirmeler

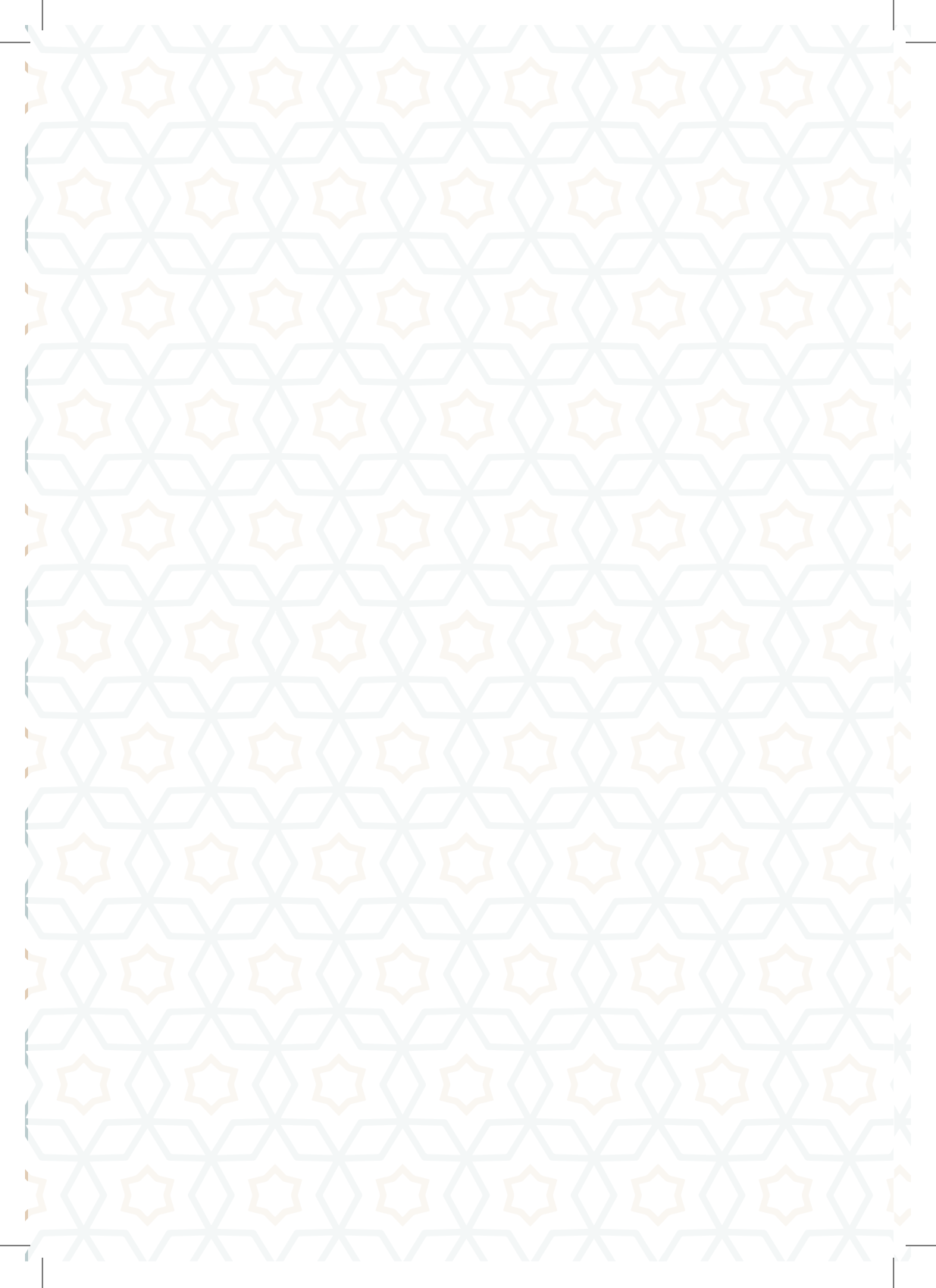
15.20-15.40 İsmail E. ERÜNSAL, Bilgin AYDIN- Medrese Öğrencilerinin Okudukları Kitaplar

15.40-16.00 Ahmet GEMİ- Osmanlı Medreselerinde Lugaz İlmi Ve Oyunları

16.00-16.20 Esra EVSEN- İlmiye Teşkilatına Giriş Kapısı Olarak Mülazemet Sistemi

16.20-16.30 Sorular ve Değerlendirme

16.30 - 17.00 Değerlendirme ve Kapanış

The background of the page is a repeating geometric pattern. It consists of a grid of interlocking hexagons. Inside each hexagon, there is a smaller, stylized star or flower-like shape. The pattern is rendered in a light blue-grey color on a white background.

BİLDİRİ ÖZETLERİ

MUHAMMED HADİMİ (Ö. 1761): BİR MÜDERRİSİN SİYASAL İLİŞKİLER AĞI

Yaşar SARIKAYA

Medrese müderrislerinin eğitimleri, yetiştirmeleri, uzmanlık alanları çok yönlü olarak ele alındığı halde onların yerel ve merkezi siyasetçilerle ilişkileri üzerinde pek durulmamıştır. Oysa imamlık ve müftülük gibi dini, kadılık gibi yargısal ve muallim, müderris ve mürşitlik gibi eğitsel görevlerde bulunanlar, yerel veya merkezi siyasetle bir şekilde ilişkiler ağında yer almış, başarı veya başarısızlıkları önemli ölçüde bu ilişkilerin derece ve mahiyetine bağlı olarak şekillenmiştir. Bu sunumda, ilişki ve etkileri Osmanlı sınırlarını aşıp Orta Afrika'dan Kafkaslara kadar uzanan Konyalı Muhammed Hadimi örneğinde taşralı bir müderrisin siyasal aktörlerle dikey ve yatay ilişkileri ve bu ilişkilerin karşılıklı etkileri ele alınacaktır.

XVII. YÜZYIL KADIASKER RUZNAMÇESİNDE MÜDERRİSLERİN KARIYER BASAMAKLARI

Cihan KILIÇ

Tedris, kaza ve fetva görevlerini ifa eden Osmanlı ilmiye sınıfı mensuplarının eğitim basamakları ve onların ilmiye tarikindeki hareketliliği sistemin işleyişi açısından oldukça önemlidir. Tarihi süreç içerisinde çeşitli değişikliklere uğrayan ilmiye sınıfını ve müderris atamalarını takip etmenin en sağlıklı yöntemi, söz konusu atama kayıtlarını toplu olarak içeren defterleri incelemekle elde edilecektir. Kadıaskerlerin yetkisi dahilindeki atama kayıtlarını içeren Ruznamçeler, ilmiye sınıfını oluşturan ulemanın ilmiye sınıfı içerisindeki hareketliliğini gösteren önemli kaynak konumundadır. İlmiye sınıfının kariyer sisteminin işleyişini tekil örnekler üzerinden açıklamaya çalışmak, istisnaya dair örneklerin genele atfedilmesi sonucunu doğurmaktadır. Çünkü tekil olarak seçilen örnekler, genellikle yüksek rütbeli ulemadan olmakta ve onların biyografileri çok sayıda istisnalar içermektedir. Bu noktada genele dair bilgi edinmek için sistemin tüm üyelerinin kayıtları içeren ruznamçelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Araştırmaya 17. Yüzyıl ruznamçelerinin veri kaynağı olarak seçilmesinin sebebi, bu yüzyılın Osmanlı Devleti'nin klasik yapılanmasını ve işleyişinin değişmeye başladığı, ulemanın siyasi çekişmelerin içine çekildiği ve taraf olduğu dönem olmasıdır. Bu noktada sistemde hangi unsurların değişikliğe uğradığı sorusunun da cevaplarını bulmak mümkün olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında müderris olarak göreve başlayan Osmanlı ulemasının mülazımlıktan itibaren ilmiye sistemi içerisinde katettiği kariyer basamaklarını, bu basamaklar arasındaki geçirdiği süreleri, müderrislikten-müderrisliğe ve müderrislikten-kadıılığa hareketlerini incelemek, bu hareketlilikle ilgili istatistiki veriler elde etmek aynı zamanda işleyiş hakkında yorumda bulunabilmektir. Aynı zamanda kadıaskerlik kurumunun tarih içerisinde değişen yetki ve sorumluluk alanlarının tespitinde de tutulan bu defterlerin önemi büyüktür.

Şeyhülislamlıktan sonra Ulema sınıfı içerisinde ikinci sırada yer alan Kadıaskerlik makamının idari ve kazai işlerine ait kayıtları Şeyhülislamlık Arşivinde bulunmaktadır. Söz konusu çalışma, Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivinde bulunan kadıaskerlerin idari kayıtlarını içeren Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe defterleri verilerine göre yapılacak ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Kadıaskerliğince yapılan atama kayıtları ile sınırlı olacaktır. Yapılan çalışma ile incelenen defterin kapsadı-

ğı döneme ait müderris ve kadı atamalarına ait istatistiki veriler elde edilecek, bu verilerden müderrislerin görevde yükselme şartları, basamakları hakkında veriler elde edilebilecektir. Ayrıca tedris görevi ile kaza görevini yerine getiren görevliler arasında görev yönünden benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulabilecek, bu görevlilerin tedris ve kaza görevleri arasındaki geçiş imkan ve usulleri irdelenecektir. Elde edilen verilerin Rumeli Kadıaskerliğince yapılan atamalarla ve diğer yüzyıllarda yapılan atamalarla karşılaştırması yapılarak, sistemin zaman ve mekan içerisindeki değişim-dönüşümünün ortaya konmasına çalışılacaktır. Böylece müderris ve kadı atamaları özelinde ilmiye sınıfının genel işleyişinin anlaşılmasına ve tarih içerisindeki sürecine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

MUSTAFA ÂLÎ'NİN TEŞRİFATNAMESİ İŞİĞİNDA XVI. ASRIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA ÇÖZÜLME

H.Mustafa ERAVCI

XVI. asır Osmanlı Tarihçilerinin en önemlilerinden biri olan Gelibolulu Mustafa Ali, döneminin farklı boyutlarına ışık tutmak üzere yaklaşık kırk eser vermiştir. Bunlar içinde özellikle Teşrifatname, doğrudan mezkur dönemde Osmanlı İlmîye Teşkilatındaki çözülme ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Burada Âlî ilmîye teşkilatını üç yapı içinde değerlendirip, bunlar fetva kurumu olan Şeyhülislamlık, yargılama kurumu olan Kadılık Müessesesi ve eğitim veren Medreselerdir. Ali bu yüzyıldaki hiyerarşik yapıyı Şeyhül İslam, Kadiaskerler (Rumeli ve Anadolu) ve Kadılar ve müderrisler olarak sıralamaktadır. Özellikle ilmîye teşkilatında Kadılık ve müderrislik görevlerine yatacak geçişlerin olabildiğini ifade etmektedir.

Ali Teşrifatnamede Şeyhülislamlık ve Kadılık kurumundaki liyakat dışı çözülmeye dikkat çektikten sonra Osmanlı Medreselerindeki eğitim süreçlerini de şu şekilde aktarmaktadır: Daha önceleri ilme talip olan kişi, eğer danışmen olmak istiyorsa, âlimlerden biri derhâl harekete geçip önce mahrec dersi okutarak yetenek ve ehliyetini kontrol ettikten sonra müderrislerden birine gönderirdi. Oradan başka birine, sonra bir diğerine böyle böyle içeride, dışarıda ve sahnda uzun süre danışmend kalıp akabinde istediği yerde durup sırası gelince mülâzım olarak ruznamçe defterine adı yazılırdı. "Muîdler" denilen eski sahn danışmendlerinin herbiri medrese müştemilâtından birer binaya tayin edilip orada bulunan softa taifesine çeşitli ilimler öğretirlerdi. Bin (1591-1592) tarihine gelinceye kadar sahnmuîdlerinin günümüz müderrisleri kadar ağırlık ve itibarları vardı. Danışmend olupda uzun süre medreselerde ilimle iştigal etmeyince mülâzım yazılamaz ve kimse,kimsenin ica-zetsiz (diplomasız) danışmendini yanına almazdı.

İlim yolu son derece temiz ve mazbut idi. Her biri gerek kadılar gerekse müderrisler, din ve devletiğin dürüstçe çalışıp insanlara tam bir fayda sağlardı. Git gide her meseleye hatır karışıp her işte ayrımcılık yapılmaya başlanınca,hak etmeyenlere gereğinden fazla mevki, makam verme lüzumu doğmuş ve eski sistem bozulmuştur. Hulasa 'Âlî ilmîye teşkilatında eğitim kurumlarının içeriği ve müfredatı ile ilgilenmeyerek daha çok kariyer sisteminde ve görev atamalarındaki çözülmeye dikkat çekmektedir.

ARŞİV KAYNAĞI OLARAK KADIASKER RUZNAMÇELERİNİN MEDRESELER ve MÜDERRİSLER AÇISINDAN ÖNEMİ

Ercan ALAN

Kadiasker ruznamçeleri; Anadolu ve Rumeli diye iki kısma ayrılan kadiaskerlik dairelerinde, atanma yetkisi kadiaskerlerin elinde olan kadı ve müderrislerin tayin kayıtlarının tutuldukları arşiv belgeleridir. Rumeli kadiaskerliği ruznamçelerinden elde edilen bilgiler ışığında Rumeli coğrafyasındaki medreseler, bunların statüsü ve burada görev yapan müderrisler ile tabi oldukları sistem bu defterlerden ayrıntıları ile takip edilebilmektedir. Öyleki müderrislerin, medrese eğitimlerini tamamladıktan sonra mülazemet sistemine dahil olmaları ile başlayıp bir medreseye atanmaları ve devamında geçirdikleri meslek kariyerlerinin takibi ile ilmiye sınıfı içerisindeki görev değişimleri bu defter serisinden anlaşılabilmektedir. Ayrıca medreselerin Rumeli'deki sayısal dağılımını ve hangi şehirde hangi medrese ya da medreselerin bulunduğunu, bunların kurucularını, zaman içinde bu medreselerin gösterdiği değişimi ve bunun medrese teşkilatına etkisini; müderrislik mesleği ve medrese müessesesi açısından temel kaynak olan kadiasker ruznamçelerinden okuyabilmek mümkündür. Burada; bu bilgilerden hareketle ve dönemin diğer kaynakları da göz önünde bulundurulmak suretiyle, Rumeli kadiaskerliği ruznamçelerinin medrese teşkilatı ve müderrislik mesleği açısından taşıdığı değer incelenecektir.

EĞİTİM ANLAYIŞI AÇISINDAN OSMANLI MEDRESELERİ İLE ORTA ASYA MEDRESELERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Suat CEBECİ

Orta Asya'da Buhara, Semerkant ve Taşkent havzasında VIII. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan İslam eğitim ve ilim faaliyetleri medreseler ekseninde gelişmiştir. Dünyaca ünlü ilim öncülerinin yetiştiği medreselerin konumları ve mimari özellikleri, dönemin eğitim-öğretim anlayışını yansıtmaktadır. Osmanlı döneminde Anadolu'da yükselen eğitim hareketlerindeki eğitim anlayışının da medreselerin mimari özelliklerine yansımış olduğunu görebilmekteyiz. Her iki medrese sisteminde de kuruluş ve inşası sırasında eğitim-öğretimin verimi, etkinliği ve kalitesi dikkate alınarak hareket edilmiştir. Özellikle günümüzde de eğitimin önemli problemlerinden biri olan çevresel etkilerin Medreselerin yer seçiminde ve inşaat planlamalarında etken olduğu ve bu hassasiyetin kısmi farklılıklarla da olsa Orta Asya ve Osmanlı medreselerinde gözetildiği anlaşılmaktadır.

Çevresel ilgiler, cazibeler ve engeller öğrencilerin dikkat ve enerjilerini öğrenme çabalarına teksif etmesini önlemektedir. Çevresel engellerin günümüze nazaran çok daha sınırlı olduğu dönemlerde eğitim mekanlarının mimarisinde bu etkinin dikkate alınmış olması önemlidir. Osmanlı medreselerinin inşasında ders yapma ve mütalaa özel mekanlarının yanında ders çalışma, yatma, ve dinlenme imkanlarını en iyi şekilde sağlayacak hücre sisteminin önemsenmiştir. Talebelerin çevrenin gürültü ve cazibelerinden uzak tutulabilmesi için medreselerin mesken, dükkan ve diğer sosyal mekanlara kapalı tarzda inşa edilmiş, bu izolasyon tedbiri ile birlikte sosyal soyutlanmanın önlenmesi için öğrencilerin ibadet ortamında insanlarla görüşüp kaynaşmalarını sağlamak üzere medreselerin camilerin yanında veya camilerle birlikte inşa edildiği görülmektedir. Süleymaniye ve Fatih medreselerinin oda ve pencere sistemleri, iç bahçe, dış sosyal bahçe, aşhane, şifahane, kütüphane bölümleri ile bir külliye bütünlüğünde yapılmış olması da yine eğitimin verimli bir şekilde yürütülmesine, ihtiyaçların aynı sistem içinde karşılanmasına yöneliktir. Orta Asya'daki Buhara, Semerkant ve Taşkent medreselerinin inşasında da belli farklılıklar bulunmasına rağmen eğitimin verimine yönelik aynı kaygıların önde tutulduğu görülmektedir.

Bildiride Osmanlı medreselerinden Fatih ve Süleymaniye Medreseleri, Orta Asya'dan da Buhara'daki Mir Arab Medresesi ile Semerkant'taki Uluğ Bey Medresesinin mimari özellikleri incelenmekte, bununla birlikte bazı diğer önemli medreselerin de benzer özelliklerine temas edilerek medreselerin mimari özellikleri ve dönemin eğitim anlayışı ilişkisine dair tespitler yapılacaktır.

XVI. YÜZYILDA KUDÜS MEDRESELERİ (FARKLI GELENEKLERİN DEVAMLILIĞI)

Hasan Hüseyin GÜNEŞ

Kudüs, İslam tarihinde önem arz eden bir şehir olması hasebiyle, Müslüman devlet yöneticilerinin teveccühüne mazhar olmuştur. Yönetim kademesinden, ulemadan ve toplumun çeşitli kesimlerinden insanların kurduğu müesseselerle, şehrin İslamî kimliği kurumsallaşmıştır. Söz konusu kimliğin önde gelen kurumlarının en önemlilerinden biri de medreselerdir. Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu XVI. yüzyıla gelindiğinde, medreselerin çoğu Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Malikî mezheplerinin farklılıklarını göz önünde bulunduran öğretime tahsis edilmişti. Bu şekilde bir tahsisin yanı sıra, tüm mezhepler için eğitim veren müşterek medreseler de bulunmaktaydı. Sayıları kırkı bulan medreseler, Kudüs'te birliktelik içerisindeydi ve şehirdeki varlıklarını bu farklılıklarıyla birlikte muhafaza etmekteydi. Eyyübî ve Memlûkler'den gelen bir kurumsallaşmaya da sahip olan bu eğitim-öğretim ağı, Osmanlılar zamanında aynı şekilde muhafaza edilerek, sistemin devamlılığı sağlandı.

Bu medreseler kimler tarafından hangi amaçla kurulmuştu? Kudüs nüfusu göz önünde bulundurulduğunda, kırkı aşkın medrese ne anlama gelmekteydi? Bir mezhebin fıkıh ekolünü öğretmek için tesis edilen medrese, değişime uğrayıp farklı bir mezhebin eğitimini vermeye başlayabilmekte miydi? Yönetici ve ulemanın tesis ettiği medreseler arasında farklılıklar bulunuyor muydu? Medreselerin birbiriyle ilişkisi var mıydı? Vakıf müessesesi, medreseler ile şehir kütüphaneleri, hangâhları gibi başka kurumları birbirine bağlamış mıydı? En önemli soru ise; bu sorulara cevap vermenin mümkün olup olmadığıdır.

Böyle bir çalışmayı gerçekleştirmek Kudüs'e dair yapılmış çağdaş yayınların yanı sıra muhtelif arşiv malzemelerinin de tetkik ve tahlilini gerektirmektedir. Ayrıca ham arşiv malzemesinin yukarıdaki sorulara cevap verebilmesi, tebliğin aşağıdaki hedeflerini yerine getirebilmesi için analitik başlıklara muhtaçtır. Binâen aleyh, çağdaş literatürde Kudüs medreselerine dair yapılmış çalışmalardan hareketle çalışmanın patikaları oluşturulmaya çalışılacaktır.

Bu minvalde; tebliğimizin amacı, işaret edilen farklılıkların birlikteliği ve devamlılığını XVI. yüzyıl diliminde ve Kudüs medreseleri örnekleminde gösterebilmektir. 342 nolu XVI. yüzyıl Kudüs'ünün tek vakıf tahrir defterinden ve yüzyılın Kudüs tapu tahrir defterlerinden medreselerin vakıf kurumuyla ve şehir nüfusuyla olan ilişkisi açıklanmaya çalışılacak, Kudüs Şe'îye Sicillerinden bu ilişki takip edilecektir. Medreselerin

Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde varlıklarını sürdürebilmesinde böyle bir kurumsal temasın değerini anlamak, tebliğin amaçları arasında zikredilmelidir. Böylece araştırmanın hedeflerinden olan, Osmanlı dönemi Kudüs çalışmalarına bir katkı sağlama gayesi de gerçekleşecektir. Tebliğin bu hedefi doğrultusunda medreselerin tespiti, kurucuları ve kuruluş tarihi arşiv kaynaklarının yanı sıra, güncel literatürden hareketle tanıtılmış olacak ve meselenin literatürdeki yeri nicelik ve nitelik açısından da ortaya çıkacaktır.

Yukarıda zikredilen hedef ve amaçlara ulaşıldığında Osmanlı Arap coğrafyası çalışmaları haricinde Eyyübî ve Memlûk çalışmaları için de bir metot ortaya konmuş olacaktır. Osmanlı arşiv malzemesinin adı geçen devletlerin tarih yazımında nasıl ve ne şekilde kullanılabileceği gösterilmiş olacaktır.

HALEP'TE OSMANLI MEDRESELERİ

Anas ALJAAD - Kubatali TOPCHUBAEV

Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşağında kurulan Halep şehri, dikkat çekici coğrafi konumundan ötürü kimi zaman ilim, medeniyet ve ticaretin merkezi, kimi zaman ise iktidar güçlerinin savaş alanı, yağma ve tahribatın uğrak yeri haline gelmiştir. Milattan önce de adından söz ettirerek dünyadaki kadim ve tarihi şehirler arasında yer almıştır.

637'de Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın emrindeki İslam ordusu Antakya Kapısı'ndan Halep şehrine girerek ilk iş olarak kalkanlarını koyup namaz kıldılar. Daha sonra söz konusu yere Mescidü'l – Etras (Kalkanlar Mescidi) camisi inşa edildi. Böylece Halep'in İslam medeniyeti ile yoğrulma dönemi başlamıştır. Bu süreç Memluklular, Eyyubiler, Abbasiler dönemini içine alarak devam etmiştir. Osmanlı dönemi ile Halep, tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Osmanlılar eski Memluk idari teşkilatını bozmadan devam ettirerek büyük bir gelişme imkanı yaratmıştır. Daha önceki dönemler ile beraber faaliyet gösteren eğitim kurumlarının sayısı yaklaşık 100'e ulaşmıştır. Böylece Halep, ilim ve eğitim kurumları ile meşhur bir şehir olarak da dikkat çekmiştir. Ancak Memluklular ve Eyyubiler döneminde şahsi çabalar ile açılan eğitim kurumları geçmişin doğal afetlerine ve askeri saldırılarına dayanamadı. Zira söz konusu eğitim yuvaları hem zayıf hem de küçük yapılardan oluşmaktaydı. Osmanlı söz konusu yapılardan farklı olarak devlet destekli eğitim kurumlarının açılmasına önem vermiştir. Bu bağlamda daha sağlam alt yapıya sahip olmuş ve günümüze kadar faaliyetlerini devam ettirme imkanı sunmuştur.

Suriye'de Osmanlı Dönemi eğitimini iki kısımda incelemek mümkündür. İlk dönemi 1616'ya rastlamaktadır. Söz konusu dönemin temel özelliği idari yapının güçlü olması ve geleneksel eğitim kurumlarının devam etmesidir. Bu bağlamda Kütüphaneler ve medreseler en önemli eğitim kurumu olarak dikkat çekmektedir. İkinci dönemi ise, 1869'a rastlamaktadır. Bu dönemde eğitim sistemini ciddi bir dönüşüm süreci izlemiştir. Maarif İdaresi oluşturularak "Medresetü'l İptidaiyye", "el-Mektebü'l İdadî" ve "Medresetü'l Askeriyye" gibi eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Hatta 1878'de Mithat Paşanın Suriye valisi olması ile 6 yaştan itibaren ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.

Bildirimizde aşağıda sıralanan beş medrese ile ilgili bilgiler betimlenmiştir:

1. El-Husreviyye Medresesi
2. El-Osmaniyye (Rıdaiyye) Medresesi

3. El-Ahmediyye Medresesi
4. Es-Seyyefiyye Medresesi
5. Islahhane medresesi

Nitekim ilk üç sıradaki medrese halen faaliyetine devam eden devlet eğitim kurumu olarak dikkat çekmektedir. Diğer iki medrese ise sadece tarihi yapı olarak kaynaklarda yerini almıştır.

Bildirimiz konuyla ilgili literatür taraması ile şekillenerek orijinal-birincil kaynaklardan derlenen bilgiler betimlenmiştir. Ayrıca incelenen medreseler ile ilgili Türkçe-Arapça alan yazın taramasından elde edilen verilerin karşılaştırması yapılmıştır. Her eğitim kurumu kendi içinde bütüncül olarak incelenerek aşağıdaki araştırma sorularının cevabı aranmıştır.

1. Adı geçen medreselerin kuruluş tarihleri nedir, kimler tarafından kurulmuştur?
2. Medreselerin vakıflar ile ilişkileri nelerdir?
3. Tarihi süreçte ne tür fonksiyonlar üstlenmiştir?
4. Günümüzdeki durumları nedir?
5. Halep'teki Osmanlı medreseleri ile ilgili kaynaklar nelerdir?
6. Arapça-Türkçe araştırmalar arasında farklılıklar var mıdır

MEMLÜKLER DÖNEMİNDE MEDRESELER (648-923/1250-1517)

Aygül DÜZENLİ

İslâm tarihindeki en büyük Müslüman-Türk devletlerinden birini kuran Memlûkler (648-923/1250-1517) döneminde, ilmî ve kültürel alanda pek çok gelişme sağlanmış-
tır. Bu gelişmelerde İslam dünyasının siyâsî ve ilmî geleneğinin temayüz ettiği Hicaz, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde Moğol istilası ve Haçlı Seferleri'nden dolayı bozulan istikrarın Memlûk Devleti tarafından yeniden sağlanması ve bu bölgelerin ilim erbâbı için güvenli hâle getirilmesi etkili olmuştur. Nitekim istila altındaki Bağdat gibi mühim ilim merkezlerinde yaşayan ulemânın önemli bir kısmı bu sebeple Şam ve Kahire'ye göç etmiştir. Memlûk sultanları ve devlet adamlarının ilmî/kültürel sahadaki destekleri ve âlimlere sağladıkları imkânlar da bahsi geçen ilmî zenginliğin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bunların neticesinde Memlûkler dönemi ilmî bakımdan İslâm tarihinin en verimli devresi olmuş, bu dönemde özellikle tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimler başta olmak üzere lûgat ilimleri, tarih, coğrafya ve tabakât gibi beşerî ilimlerde çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu âlimler çoğu sahalarında vazgeçilmez kaynaklar olan pek çok eser kaleme almıştır.

Memlûk sultan ve emirleri, İslâm kültür ve medeniyetini besleyen medrese, camii, hankâh vb. yapıların inşa edilmesinde adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Bu abidevî eserler arasında ise medreseler öne çıkmaktadır. Bu çalışmada da, Memlûkler'in hâkim olduğu coğrafyada Eyyübîler'den kalan yahut Memlûkler döneminde inşa edilen medreselerin ana hatlarıyla tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle dönemin medreseleri, buralarda okutulan dersler, kitaplar, hoca-talebe ilişkileri, bu medreselerin müderrislerine verilen maaşlar, talebelerine sağlanan imkânlar, idarî yapıları ve vakıfları üzerinde durulacaktır. Ancak bunu yaparken bütün medreselerin ayrı ayrı tanıtılmayacağını, öne çıkan medreseler üzerinden genel bir değerlendirme yoluna gidileceğini belirtmeliyiz. Zira dönemin kaynaklarında sadece Kahire ve Dimaşk'ta 250'ye yakın medreseden ismen bahsedilmektedir. Buna Halep, Hama, Humus, İskenderiye, Mekke ve Medine'deki medreseler vb. kurumlar dâhil edildiğinde çok daha yüksek rakamlar ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda, Kahire medreseleriyle ilgili geniş bilgi veren Makrizî'nin *Hıtat*'ı, Nuaymî'nin kendi dönemine kadar Dimaşk'taki ilmî hayatı ele alan *ed-Dâris fi Târihi'l- Medâris*'i ve âlimlerin okudukları dersler ve kitaplarla ilgili ayrıntılı bilgi sağlayan Sehâvî'nin *ed-Dav'u'l-Lâmî*'i temel kaynaklarımız olacaktır.

KLASİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİNDE ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİLERİNİN AHLAKİ BOYUTU: TAŞKÖPRÜLÜZÂDE ÖRNEĞİ

Mehmet KORKMAZ

Teknolojinin baş döndürücü bir şekilde ilerlediği günümüzde neredeyse hemen her alanda, yarının bugünden eskitildiği ve tüketildiği, her gün yeni sorunlarla boğuşulduğu hızlı bir değişim süreci yaşamaktayız. Bu sorun alanlarından birisi de hiç kuşkusuz eğitim alanı ve özellikle de öğretmen öğrenci ilişkilerinde geline nokta. Bugün her ne kadar eğitim yatırımları artırılmakta, “aktif öğrenme”, “yapılandırmacılık”, “teknoloji destekli eğitim” vb. kavramlar öne çıkarılmaktaysa da eğitimdeki nitelik sorunları devam etmektedir. Zira bugün, genelde eğitim süreci, özelde ise öğretmen öğrenci ilişkileri, değerlerin aktarıldığı ve içselleştirildiği varoluşsal bir ilişki biçimi olmaktan çıkmış, zoraki ve menfaate dayalı bir ilişki biçimini halini almıştır. Bu noktada öğrenci ve öğretmenlerin eğitim sürecindeki gerçek gayeleri, rolleri, ilişki biçimleri yeniden sorgulanmak durumundadır.

Bütün bu konularda bize kılavuzluk sağlayabilecek en temel referans noktaları elbette ki geleneğimizde bulunmaktadır. Zira, geçmişte İslam dünyasında eğitim, Allah’ın kitabının ve Rasûl’ünün sünnetinin önderliğinde, iyiyi ve güzeli (rıza)ı hedefleyen, hayat boyu süren, varoluşsal bir yaşam biçimi olarak algılanmış, tüm eğitim süreçlerinde “edeb” (saygı) hep öncelikli eğitim ilkesi olmuştur. Bu süreçte, öğretmene, öğrenciler için model olma, onları doğru bilgi/hakikat ile tanıştırma, onlara hakikati arama yollarını öğretme ve bunun sevgisini aşılama gibi görev ve sorumluluklar verilmiştir. Bu bağlamda eğitim uygulamalarımızda değer ve maneviyat eksikliğinden şikayet edildiği şu günlerde, geleneğimizdeki bu rolleri, ilişki biçimlerini yeniden hatırlamak, günümüz öğretmen-öğrenci ilişkilerini gözden geçirmemize ve eğitim anlayışlarımızı değiştirmemize katkı sağlayabilir.

Bu çerçevede bu bildiride eğitim ahlaki bağlamında; Taşköprülüzâde’nin Mevzu-atu’l Ulum’u çerçevesinde; O’nun, eğitim sürecinde; öğretmeni, öğrenciyi nereye konumlandığı, bu konumlandırmada onlara hangi rolleri, görevleri biçtiği, öğretmen ve öğrenci ilişkilerini nasıl tanzim ettiği, bu ilişkilerin ilkeleri olarak neleri gördüğü ortaya konmaya ve günümüzle mukayeseler yapılmaya çalışılmıştır. Burada özetle, birkaç hususa değinecek olursak, bu bağlamda Taşköprülüzâde, öğretmen ve öğrencinin vazifelerini ayrı ayrı on maddede toplamıştır. O, öğretmeni, bilgisiyle amil, çevresine faydalı, Allah rızası için her daim talebeleri ile meşgul olan, onları evladı

gibi görüp, ona belirleyeceği program ile ilmini ve ahlakını geliştirmeye kılavuzluk eden, toplumun sorunlarına duyarlı, üstün ahlak sahibi, dengeli, ahlaklı bir dindar, yerine göre kadılık, müftülük, vaizlik yapabilecek örnek bir kimse olarak görmektedir. Bu süreçte Öğrenci ise, kendine en çok fayda sağlayacak takva ve vera sahibi hocayı seçmesi beklenen, hocasını ana-babasından daha evla bilen, kalbinde ilim aşkı bulunan, maddi çıkar beklemeyen, her daim hocasının rızasını gözetten bir kişi olmalıdır.

Literatür analizine dayanan çalışmada, Taşköprülüzâde'nin kendi eserlerinden, o'nun hakkında yazılan eserlerden ve eğitim bilimi ile ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır.

ERKEN MODERN OSMANLI MEDRESESİNDE İCAZET VE İMTİHAN

Himmet TAŞKÖMÜR

Bu tebliğ Osmanlı medrese geleneği içerisinde ilmi yeterlilik meselesinin nasıl ele alındığını inceleyecektir. Bu tebliğ çerçevesinde Osmanlı medrese düzeninin çağdaşları olan diğer medrese geleneklerinden ve Ortaçağ medresesinden ayırt edici bariz vasfı olarak icazet merkezli ilmi yeterlilik onayının yanı sıra on altıncı yüzyıl ortalarında itibaren gittikçe artan bir şekilde imtihanlarında ilmi yeterliliği ölçme aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. İmtihan yönteminin artan medrese sayısı ve mezunlarının artan sayıda kadılık ve müderrislik görevlerine birden fazla talebin olması durumunda başvurulan bir yöntem olarak başlamasının yanında on yedinci yüzyılda artık nispeten daha düzenli ve sistemli bir hale geldiği söylenebilir. Bu tebliğ şimdiye kadar ele alınmayan bu hususu gerek elimizde mevcut bulunan hemen hiç incelenmemiş imtihan risaleleri çerçevesinde ele alacaktır.

KLASİK DÖNEM OSMANLI MEDRESELERİNDE TEDRİS USULÜ

Ayşe Zişan FURAT

Osmanlı medreseleri kurumsal yapıları, idari organizasyonları ve eğitim faaliyetleri vb. pek çok açıdan hareketle farklı disiplinlerde yapılan çalışmalara konu olmuş; bunlar arasında özellikle tarih ve eğitim bilimlerinde yapılan çok sayıda çalışmada detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Osmanlı ilmiye teşkilatıyla özdeşleştirilen Sahn ve Süleymaniye medreseleri bu çalışmalarda en çok üzerinde durulan kurumlar; bu medreselerde müderrislik yapan âlimler ile okuttukları ders ve kitaplar ise en çok tartışılan konular olmuştur. Sadece kurumsal yapı veya konu edilen müfredata ilişkin çalışmalar ise klasik dönem Osmanlı eğitim mekanizmasının işleyişini anlayabilmede yetersiz kalmaktadır. Bu süreçte katkı sağlayabilecek en önemli husus ise kuşkusuz medreselerde tedrisin hangi usul çerçevesinde yürütüldüğünü ortaya koyabilmektedir. Bununla beraber tedris usulü kapsamına giren müderris-talebe ilişkileri, eğitim ortamı, müderrislerin kullandığı öğretim teknikleri başlıkları ise halen detaylı akademik araştırmalara konu olmayı beklemektedir. Bu noktadan hareketle tebliğimiz temel amacını, Osmanlı medreselerinde yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerine ilişkin birincil kaynakları inceleyerek dönemde benimsenen tedris usulünün incelenmesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı medreselerinde;

1. Eğitim ortamını hangi temel unsurlardan oluşturmaktaydı?
2. Öğretim sürecinde zaman ve mekân düzenlemesi nasıl yapılmaktaydı?
3. Müderris ve talebe arasındaki ilişkide hangi esaslar gözetilmekteydi?
4. Öğretimde hangi teknikler kullanılmaktaydı?
5. Söz konusu tekniklerin işlerliği ile ilgili ne tür öz-değerlendirmeler bulunmaktaydı?

temel sorularından hareketle Osmanlı medrese sisteminin işleyişine dair bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

Osmanlı topraklarındaki medreseleri, İznik'te Sultan Orhan Medresesi'nin kurulması eğitimin kurumsallaşma tarihi açısından milat kabul edildiği takdirde, 1924 yılında kapatılmalarına kadar geçen süreç içerisinde çok sayıda değişim geçirmiştir. Kuşkusuz tüm bu süreci bir tebliğ çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenden ötürü tebliğde Osmanlı ilmiye teşkilatının temel formunu kazandığı 15. ve 16. yüzyıllar üzerinde durulacak, gerekli görüldüğü durumlarda ise diğer dönemlere atıfta bulunulacaktır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak söz konusu

yüzyıllara ait resmi evrak, telif edilen tabakat kitapları, tarihler ile az sayıda da olsa eğitim alanı ile ilişkili sayılabilecek ilmi eserler araştırmanın temel kaynaklarını oluşturacaktır. Bununla beraber dönemi açıklayıcı bilgi ihtiva etmeleri hasebiyle Osmanlı eğitim sisteminde meydana gelen sorunların tanımlanmasına önemli katkı sağlayan ıslahat layihalarına da başvurulacaktır.

Tebliğde, öncelikle, klasik dönem Osmanlı eğitim anlayışını oluşturan temel unsurları üzerinde durulacak; böylelikle dönemin eğitim anlayışının temel özellikleri ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise söz konusu ortamda sürdürülen ilişki biçimleri tanımlanacak ve müderris-talebe arasındaki ilişkiyi belirleyici olan etkenler ele alınacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise bir Osmanlı müderrisinin tedris faaliyeti esnasında hangi tekniklere başvurduğu değerlendirilecektir. Böylelikle Osmanlı klasik dönemi medreselerindeki eğitim ortamının zihinlerde canlandırılabilmesi ve böylelikle de Osmanlı eğitime dair yapılan çalışmalarda nispeten geri planda kalmış bir alanın aydınlatılması ümit edilmektedir.

OSMANLI MEDRESE EĞİTİMİNE BİR ÖRNEK (MOLLA KAREN'İN DERS NOTLARI)

Hülya ÇAKIROĞLU

Eğitim, toplumların gelişme sürecini olumlu veya olumsuz şekilde etkileyen önemli bir faktördür. Osmanlı devleti gerileme dönemi ile birlikte eğitimdeki bozulmaları görmüş ve buna yönelik tedbirler almıştır. Eğitimde önemli bir yeri olan medrese sistemi Tanzimat sonrasında değişikliğe uğrasa da ortadan kalkmamış, pek çok yerde varlığını devam ettirmiştir. Halk tarafından kabul gören medreseler, vakıflar veya özel şahısların gayretiyle medrese eğitimi devam ettirilmiştir. Bu dönemde yapılan eğitim çalışmaları bağımsız bir şekilde sürdürülmüştür. Verilen eğitimde dini eğitim ilk akla gelen ve önem verilen bir eğitimdi. Arapça dersi, gramer, sarf-nahiv ve tecvit bilgisi olarak geniş yer tutmaktaydı. Arapça yazılmış İslam tarihini anlatan kitaplar okutulmuş, sayfaların yan boşluklarında sağdan sola doğru devam eden, Osmanlıca yazılmış derkenar yazıları ile konu tercüme edilerek yazılmıştır. Bu tür kitaplarla hem Arapça dil eğitimi hem de İslam tarihi ve din dersleri verilmiştir.

Bu derslerde; ayet-i kerimlerin açıklamaları, dini hikâyeler, hadis-i şerifler ve İslam tarihi okutulmuştur. Talebeler her türlü dini konuşmayı yapabilecek şekilde hazırlanmış, konularına göre vaaz ve hutbeler öğretilmiştir. Aynı zamanda Osmanlıca dersine önem verilerek, Osmanlıca okuma yazma dersleri yapılmıştır. Osmanlıca kitaplarına okutulan konular özel olarak seçilmiş, her halükarda ezberletilecek başlığı ile Osmanlının büyüklüğü, İslam dünyasının lideri, güçlü ve devam eden bir devlet vurgusu yapan cümleler okutulup, ezberletilmiştir. Osmanlı Devleti vatandaşları dü-rüsttür, çalışkandır, yalan söylemez, hile yapmaz, iyi bir kul ve vatandaştır gibi cümleler okutularak farklı kültür ve medeniyetlere bağlı olan insanları tek bir devlet fikrinde birleştirmeye yönelik dersler verilmiştir. Bu eğitim kurumlarında verilen dersler vakıf yöneticileri veya ders hocaları tarafından belirlenmiştir. Osmanlının son döneminde dahi, Osmanlı devletinin devamlılığı ve bekasına yönelik eğitim politikası uygulanmış, varlığını devam ettiren güçlü bir devlet vurgusu yapılmıştır. Osmanlıyı Osmanlı yapan; tüm insanlara karşı saygı, sevgi, hoşgörü, ahlak, din, dil ve toplumsal birliktelik ders içeriği olarak verilmiştir. Bu uygulama ile medreselerin siyasi olarak da kullanıldığını görmekteyiz. Bunun sonucunda da; medrese hocalarının kabul etmediği yenilikçi fikirlere karşı medreselerden karşıt görüş yükselmiştir.

Ders notlarından dini bilgiler ve Arapçanın yanı sıra bilim dersleri de verildiğini görmekteyiz. Matematik, geometri, hesap dersleri ağırlıklı olmak üzere astronomi,

edebiyat gibi ders notları ve ders kitapları da okutulmuştur. Bu konularda yöntem olarak ders notları yazdırılmış, talebeler tarafından anlatılan konular ve örnek problemler kağıt üzerinde çözdürülmüştür. Güzel konuşma dersleri, hitabet, şiir ve hikayeler ders notları arasında yer almaktadır. Bu kitaplarda ve ders notlarında, Osmanlının büyüklüğü, hoşgörüsü ve ilme verdiği önem talebelere mesaj olarak çok etkileyici bir yöntemle verilmiştir.

Yapılan çalışmada ağırlıklı olarak Molla Karen'in Osmanlıca olarak yazdığı ders notları kullanılmış, okutulan diğer kitaplar kaynak eser olarak incelenmiş ve birinci elden kaynağa dayalı bilgiler verilmiştir. Bunun dışında Tanzimat sonrası eğitim sistemine yönelik yazılan kaynak eserler ve makaleler kullanılmıştır. Yapılan çalışma birinci elden kaynak olması ve dönemin medrese eğitimini tarafsız olarak gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir. Yapılacak başka çalışmalara örnek ve kaynak olabileceği düşünülerek hazırlanmıştır.

OSMANLI MEDRESE GELENEĞİNDE ZAMAN, MEKAN VE ZİHNİYET ÖRGÜTLENMESİ

Mehmet Ali ÜNAL-Osman CENGİZ

Osmanlı medreselerinin, -Gazzalî, Razî ve Cürcanî düşüncesini sürdürmesi aynı zamanda tasavvufî-kelâmî çizgiyi devamı ettirmesi demekti. Bu geleneğin bir neticesi olarak aynı çizgiden beslenen, Birgivi'nin *Tarikat-ı Muhammediyye'si* ve Seyyid Alizâde Molla Yakub'un ***Şerh-i Şir'atü'l-İslam'ı*** medrese mensupları ve halk nezdinde **güçlü bir mevki edinmiştir. Medresede namaz vakitlerinin şekillendirdiği zaman, dersin ikindiye kadar okunduğu, haftanın üç günü (pazartesi, salı, cuma) tatil edildiği bir ortamda ve “talebe-metin-müderris” üçlüsü arasında cereyan etmektedir. Önceki asırlardan tevarüs edilen metinlerin, ancak bir üstad nezaretinde anlaşılabilme vasfı, bu üçlü ilişkisi zorunlu kılmıştır. Medresenin zaman örgütlenmesinde müdârese (derse devam), müzâkere (dersi tekrar), münâzara (dersi tartışma) ve muâmele (dersini yaşama) periyotları ise hoca-talebe, talebe-talebe ve talebe ile ahlak arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.**

Osmanlı tedris geleneğinin, imar ve fetih ruhunu tamamlayıcı mahiyette olduğu söylenebilir. Öyle ki Osmanlı'da şehir/toprak ile zihin arasında üç tür ilişki varsayılabilir: 1-Yatay ilişki (fetih) 2-Dikey ilişki (imar) 3-Çapraz/payanda ilişki (tedris). Osmanlılarda fetih ve imar, tedris ile (yani sünî ideolojiyle) desteklenmedikçe oralandaki varlığının, ahenk ve süreklilik kazanamayacağı anlayışı hakim olmalıdır. Bu tedris süreci ise sırasıyla 1-Tahkîk-i mahfiyet (edeb) 2-Tahsîl-i marifet (ilim) 3-Tahkîm-i maiyet (üstad beraberliği) 4-Tesîs-i mahmiyet (hâmî edinme) şeklinde özetlenebilir. Edeb ve ilim ehliyetine; üstad beraberliği icazete atfı yaparken devlet kadrolarında yer edinebilmek için ilmîyeye mensub kudretli birinin himayesine girme ise **mülazemete işaret etmektedir.**

Medrese mimarîsinde dış mekan varlığı, ister müstakil olsun isterse bir külliye içinde yer alsın ağaçlandırma, güneş ışığı, toprağa yakınlık itibarıyla talebenin tabiat ve tefekkür ilişkisini desteklemektedir. İç mekandaki müstakil oda düzeni ve dershanede yerde halka şeklindeki oturma biçimi, medreseyi, mabedin fiziksel olduğu kadar duygusal ve psikolojik bir devamı olarak sunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla medrese talebesi, *seyrelmiş zamana* yani büyük ölçekli zaman algısına sahiptir. *Zaman algı ölçeği*, zamanın mekana (yaşanan olay, yer, okunan metin vs.) bölünmesiyle ortaya çıkan neticedir. Zamanın, mekan üzerindeki seyrekliği (iş/ders çeşitliliğinin azlığı), medrese ve metnin hissedilirliğini, hocanın ağırlığını artırmış ve yaşayanların ayrıntılı hıfzını

kolaylaştırmıştır. Bu durumda zaman algı ölçeği yüksektir. Yani hocanın ve metnin söyledikleri talebe nezdinde daha ayrıntılıdır. Zira talebe zihninde birim mekanın, sabit bir girdi olan birim zamandan (1 gün, 1 ay vs.) aldığı pay fazladır. Klasik dönemde medreselerdeki kitap varlığının nisbî azlığı, ezber kültürünün çok işlevsel yapısı ve şahsi istinsah alışkanlığının bir neticesi olmalıdır.

Zihniyeti inşa eden ana ilimler *kelam*, *fıkıh* ve *tasavvuf* olmakla birlikte bunlar *akıl*, *adalet* ve *ahlak* zemininde işlenmektedir. Osmanlı medrese geleneğinin, Davud-ı Kayserî'den itibaren hiçbir zaman tasavvuftan tamamen kopmadığı söylenebilir. Medresede var olan zihniyeti *istislâhî* ve *istishâbî* olarak ikiye ayırmak mümkündür. Buna göre *istislâhî zihniyet* akıl ve tavsîfî (bilgiyi yeniden tavsîf ve tasnif eden) sezgiden beslenirken *istishâbî zihniyet* nakil ve taklîdî (bilgiyi olduğu gibi kabul ve muhafaza eden) sevgiyle kuşatılmıştır. Ayrıca hangi ilim dalı olursa olsun, edebiyat (şiiir) ve estetik, medresenin maddi ve manevi varlığının bir parçası olarak gözükmektedir. Osmanlı düşüncesini ayakta tutan medrese geleneğinin, selefî olmaktan uzak aklî ve tasavvufî bir temelde inşa edildiği söylenebilir. Hedef gösterdiği şey ise Taşköprîzade'nin ifadeyle, bütün ilimlerden az da olsa nasiplenmek ve "*marifetullaha*" ulaşmaktır.

OSMANLI MEDRESELERİNDE DÜŞÜNCE EKOLLERİNİN VARLIĞINDAN BAHSEDİLEBİLİR Mİ?

Şamil ÖÇAL

İslam Medeniyetin, bilgi, sanat, kültür, mimari gibi temel unsurlardan oluşmaktadır. Bunların hepsi içinde geleneksel bilginin ve tecrübenin aktarımı son derece önemlidir. Bu bilginin aktarımında medreselerin çok önemli bir rol üstlendiğini biliyoruz. Osmanlılarda söz konusu olduğunda Osmanlı âlimi ve Osmanlı ilim anlayışının medrese merkezli olduğu bilinmektedir. Bu durum medreselerin Osmanlı idâri, siyâsî, ilim ve din anlayışındaki rolünü gündeme getirmektedir. Osmanlılarda medreselerin kuruluşunun iki temel amacı bulunuyordu. Birincisi bürokrasiyi yürütecek ve devletin dayanacağı hukuki temelleri tespit edecek elemanlar yetiştirmek; ikincisi de devletin ve toplumun büyük kısmının benimsediği Sünnî İslam anlayışını devam ettirmek. . Medreselerin böyle bir amaç için kurulmuş olmasına rağmen, her medresenin burada görev yapan hocaların kendi insiyatiflerine bağlı olarak farklı bir müfredatı olabiliyordu. Osmanlı coğrafyasında yer alan ülkelerin kütüphanelerde felsefî ilimlere ait çok sayıda el yazması eserlerin varlığı bu tezimizi tasdik etmektedir. Özellikle Selçuklular döneminden sonra medreselerin farklı bir yapıya büründüğü şeklindeki görüşler, irdelenmeye değer iddialardır. Selçukluların desteklemiş olduğu Nizamiyye Medrese sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte Mısırda Fatımîlerin kurduğu ve felsefî ilimlerin okutulduğu Dârü'l-ilm'in yerini artık yeni bir medrese anlayışı almıştı. Bu konuda bir başka açıklama da medreselerde bilim ve felsefenin müfredattan çıkarılmasını, bu müesseselerin esasında merkezinde fıkıh olmakla üzere İslami ilimleri öğretmek için kurulmuş olmasına dayandırır. Dolayısıyla medreselerin zaten bilim ve felsefe öğretme gibi bir amaçları yoktu. Ancak bu medrese hocaları arasında felsefî ilimlerle ilgilen kimselerin olmadığı anlamına gelmez. Hocalar ve öğrenciler, kendi özel merakları ve yetenekleri doğrultusunda felsefe ya da başka alanlarda bilgilerini geliştirip derinleştirebiliyorlardı. Dolayısıyla medreselerde Osmanlılarda düşünce akımlarının varlığını medrese müfredatlarının yanında medresede ders vermiş ve eğitim almış hocaların yazmış olduğu eserler üzerinden de takip etmek gerekir. Osmanlı medreselerine baktığımızda öncelikle Gazali sonrasının İslam düşüncesindeki yönelimin oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zaman zaman bu Fahreddin Razi ekolü olarak da adlandırılmıştır. Bu şüphesiz artık felsefesiz ve mantıksız bir kelam kelandan ziyade felsefe ve mantığın içiçe geçtiği bir felsefî kelam akımıdır. Osmanlılarda medrese merkezli İslam anlayışında kelam fıkıh her zaman merkezde olmasına rağmen bu anlayışı yansıtan

kelami kitaplar da ihmal edilmemiştir. Bu bakımdan fatih döneminde Cürcani'nin Mevakıf kitabının outulmasının emredilmesi oldukça önemlidir. Diğer yandan bu merkezi düşünce akımı zaman zaman, tasavvufu da içerecek şekilde kelam, felsefe ve tasavvufdan oluşan bir düşünce birliğine ulaşmaya çalışmıştır. Hemen her düşünürün felsefe ya da kelamla , tasavvufla ilgili eserinin olması bunu göstermektedir. Diğer yandan çoğu düşünür, alimi şiirle de iştigal ederek edebi boyutu da düşüncelerine yansıtmışlardır.

Bu çalışmada medrese müfredatı ve alimleri yazmış olduğu eserler üzerinde Osmanlı da bir düşünce akımından söz edilip edilemeyeceği ve eğer böyle bir akımdan söz edilebilirse, hangi düşünce akım(lar)ının etkili olduğu araştırılıp ortaya konulmaya çalışılacaktır.

OSMANLI MEDRESELERİ ÇERÇEVESİNDEN BAKILDIĞINDA BATI'DAKİ *UNIVERSITAS* KAVRAMI NE ANLAMA GELİR?

Murat ÇELİK

Osmanlı Medreseleri Çerçevesinden Bakıldığında Batı'daki Universitas Kavramı Ne Anlama Gelir? başlıklı tebliğin öncelikli amacı, medreselerle üniversiteleri kuruluş sebeplerinin biri bakımından ele almak ve mukayese etmeye çalışmaktır. Osmanlı yükseköğrenim deneyiminde yer alan medreselerle Avrupa'da kurulmuş olan üniversiteler henüz karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Bu bakımdan her iki kültüre ait yüksek öğretim kurumlarının mukayeseli bir şekilde ele alınmasıyla yeni bir bakış açısının oluşmasına imkan tanınacağı düşünülmektedir. Zira hem Osmanlı medreseleri hem de Avrupa üniversitelerinin hangi saiklerle kurularak birer müessese haline gelebildiklerini tartışmak mühimdir.

Osmanlıların önceki devirlerden tevarüs ettiği dini, ilmi ve hayri gereklilikler, medreselerin kurulmalarına zemin hazırlamış olmasına karşın Avrupa'daki gereklilikler medreselerinkinden kısmen farklı olmuştur. Avrupa üniversitelerinde de dini ve hayri önceliklerden söz edilebilir. Ne var ki Avrupa üniversitelerinin kurucu babalarından İtalyan ve Fransız eğitim kurumları bambaşka sebepler çerçevesinde ortaya çıkarak Avrupa yükseköğreniminin önemli bir ayağını oluşturmuşlardır. Zira Bologna, Florsansa, Padua, Paris ve diğer ilk dönem İtalyan ve Fransız üniversitelerinin ortaya çıkmalarıyla bu şekilde devam etmeleri, eğitim amacıyla kendiliğinden bir araya gelen öğrenci ve öğretici birliktelikleri sayesinde mümkün olabilmektedir.

Avrupa'nın dört bir tarafından İtalya ve Fransa'ya akan çeşitli milletlerden öğrenciler daha uygun ücretlerle eğitim görebilmek, ders verecek hocalarla ucuza anlaşabilmek, iâşe ve ibate ihtiyaçlarını karşılayabilmek gibi çeşitli zorlukların üstesinden gelebilmek için öğrenci kooperatifleri şeklinde örgütlenmişlerdir. Geldikleri ülkelere göre millet millet örgütlenen bu öğrenci topluluklarına kısaca *universitas* denilmiştir. Universitas denilen bu örgütlenmeler İtalyan şehirlerinde dağınık halde devam eden yükseköğrenimi üniversiteleşmeye yönlendirmiş, böylece universitaslar ders verecek hocalar nezdinde baskı grupları şeklinde örgütlenerek birer öğrenci kurumu şeklinde görünür olan İtalyan üniversitelerini ortaya çıkarmışlardır.

Modern Avrupa üniversitelerinin de atası niteliğinde olan bu universitaslar son tahlilde yükseköğrenimin öğrenciler tarafından finanse edilmesinde iktisadi teşekkül olarak görünür olmuşlardır. Bu girişim Paris Üniversitesi geleneğinin geniş ve kap-

samlı etkisiyle birlikte İtalyan şehirlerinden başlayarak Avrupa'nın diğer bölgelerine de sirayet etmiştir. Böylece üniversiteler Reform ve Rönesans yanında Avrupa'daki iktisadi gelişme ile de farklı bir boyuta evrilmişlerdir. Buna karşın Osmanlı medreselerinin kurulmaları, dini, ilmi ve hayri öncelikler kapsamında oluşan gelenek çerçevesinde sürdürülmüştür. Zira medreselerin kurulmaları ve yaşatılmaları vakıf geleneği çerçevesinde ve öğrencilerden herhangi bir ücret talep edilmeden devam ettirilmiştir. Dolayısıyla bir yükseköğrenim kurumunun kurulmasında vâkıf denilen kurucunun belirttiği esaslar temel addedilmiş ve eğitim iktisadi bir faaliyet sayılmamıştır. Bu yüzden medreselerde üniversite gibi bir öğrenci birlikteliğinden söz edilemez. Bu bakımdan medrese ve üniversiteler ilk kuruluş gelenekleri bakımından farklı biçimlerde gelişim göstermişlerdir.

Bu çalışmanın kapsamını yukarıda dile getirilen temel tespitler çerçevesinde ilk dönem İtalyan üniversiteleri ile Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem'ine kadarki zaman dilimi oluşturmaktadır. Bu yüzden çalışma bir değerlendirme niteliğinde olup mukayese şeklinde ele alınacaktır. Böylece her iki gelenekteki yükseköğrenime değinilecek, ardından üniversite kavramı açıklanarak üniversitelerdeki rolleri ile oluşum süreçleri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda üniversitelere örnek verilerek üniversitelere dönüşmelerindeki sebepler tartışılacaktır. Bunlar yapılırken Osmanlı medreselerindeki kuruluş örnekleri ile de mukayese edilip elde edilen sonuçlar tartışılacaktır.

VARLIK, BİLGİ VE DEĞER BİRLİĞİ OLARAK OSMANLI MEDRESE MÜFREDATININ YAPISAL TAHLİLİ

Şükran FAZLIOĞLU

Osmanlı eğitim-öğretim geleneği bir bütün olarak İslam medeniyetinin tecrübesine, özellikle Nizâmiye medreselerinin lisanî-naklî ve Büyük Selçuklu-Harzemşahlar medreselerinin aklî-hikemî uygulamalarının terkibine dayanır. Tarihî açıdan bakıldığında Osmanlı eğitim-öğretim geleneğinin, Moğolların önünden çekilen Büyük Selçuklu-Harzemşahlar'a mensub alimlerin getirdikleri ile beraber Dâru'l-İslâm'daki diğer bütün eğitim-öğretim pratiklerinin gelişmiş bir ifadesi olduğu görülür. Yani Osmanlı medreselerindeki eğitim sistemi varlık - bilgi -değer birliğini terkiib eden bir bütün olduğu söylenebilir. Bu bütünün konu, yöntem ve amaç olmak üzere üç temel bileşeni söz konusudur:

1. **Konu:** Taşköprülüzâde tarafından ortaya konulan ve Varlık'ın hattî, lafzî, zihnî ve aynı tahakkuku açısından yapılan zâtî taksîm müfredatın konu bakımından içeriğini oluşturur. Hattî ilimlere ait pratik becerilerin hem medrese öncesi hem de medrese süresince öğrenildiği ve geliştirildiği düşünülebilir. Ancak dil, mantık, âdâb gibi yani dilde ve zihinde varlığa taalluk eden ilimler ile naklî ve aklî yani dış dünyada varlığa taalluk eden ilimlerde tedris, müzâkere ve mütalâa edilen eserlerin büyük oranda Taşköprülüzâde'nin tasvir ettiği biçimde yürüdüğü, hem alim biyografilerinden hem de daha sonra kaleme alınan müfredat ile ilgili metinlerden, özellikle XVIII. yüzyılın başında kaleme alınan *Kevâkib-i Seb' â* adlı eserden takip edilebilir.

2. **Yöntem:** Taşköprülüzâde'nin *Miftâh*'ında da dile getirdiği Seyyid Şerîf Curcânî ve Kutbuddin Râzî üzerinden İbn Sînâ'ya kadar geri gidebilecek bilginin en son hedefi açısından yöntemin *nazarî* ve *keşfî* olması özel bir dikkat ister. Ancak medreselerde keşfî olanın ne *İşrâkî* ne de *İrfânî* türüne yer verilememiş; aksine nazarî yöntemin kelâmî ve meşşâî türlerine ait eserler medreselerde tedris edilmiştir.

3. **Amaç:** Hocaîâde ve Teftâzânî başta olmak üzere pek çok alim tarafından dile getirilen ve tüm ilimleri sonuçta insanın en temel ontolojik sorularının, 'nereden, nerede ve nereye' sorularının bir cevabı olarak gören bu amacın anlaşılması, *Tekvînî* ve *Tenzîlî* iki *Kitâb*'ın yani Kâinat ile Kur'ân-ı Kerim'in idraki ile mümkündür. Medreselerin müfredatının da bu çerçevede örgütlendiği söylenebilir.

Bu bildiriye, yukarıda dile getirilen iddia, medrese müfredatında bulunan ders kitaplarından hareketle temellendirilmeye çalışılacak ve bu çerçevede konuyla ilgili kitaplar incelenerek birbirleriyle olan ilişkileri masaya yatırılacaktır.

BALKANLAR'DA OSMANLI MEDRESELERİ VE VAKIFLAR

Mehmet BULUT - Cem KORKUT

Dünyadaki ekonomik sistemlerden farklı olarak, Osmanlılarda kendine özgü bir ekonomik anlayış oluşmasını sağlayan en önemli kurumların başında vakıflar gelmektedir. Vakıflar, Avrupa'da devlet destekli kapitalizmin temelini oluşturan merkantilist anlayış ardından Sanayi Devrimi ile beraber gelişen sermaye sınıfının güçlenmesi ile yaygınlaşan kapitalist anlayışa karşı Osmanlı'nın iktisadi zihniyetine uygun olarak insanın refahını temel alan ahlaki/dini sınırlara uygun bir sistemin oluşmasına büyük katkı sunmuştur. Osmanlıların bu iktisadi anlayışı, durdurulduğu tarihe kadar dünyada mevcut sisteme karşı ciddi bir alternatif sunmuştur. İslâm ahlakı ile şekillenmiş Osmanlı iktisadi zihniyeti ve kurumları, sömürgecilik faaliyetleri ile kendilerine kaynak aktaran Batılı devletlerinin en büyük rakibi olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın ekonomik sistemleri olan sermayenin tekelleştiği kapitalizm ve devletin tekelleştiği sosyalizmi düşünecek olursak, Osmanlıların 600 küsur yıl ayakta kalmasında çatışmacı değil, karşılıklı iş birliğine ve dayanışmaya dayalı, sadece insan fıtratına değil, üretimde kullanılan evcil hayvanların haklarına dahi saygılı bir zihniyetin yerleşmesinde vakıfların rolü büyüktür.

Bu anlamda, Allah'ın rızasını kazanmak için kurulan vakıflar; medreseden camilere, mescitlerden mekteplere, kervansaraylardan su yollarının ve çeşmelerin tamirine kadar toplumun birçok ihtiyacının karşılanmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal kalkınmasında da büyük rolü olan vakıflar, Osmanlıların vakıf medeniyeti olarak anılmasına vesile olmuştur. Vakıfların kurulmasını, işletilmesini ve diğer tüm süreçlerini müçtehit imamların görüşlerine dayandıran ve bir nevi onlardan icazet alma yönüne giden Osmanlılar, her alanda olduğu gibi bu kurumların kurulması ve işletilmesinde de İslâm'ın çizmiş olduğu sınırlar çerçevesinde kalmıştır.

Medreseler ise Osmanlı eğitim sisteminin temel kurumlarından birisidir. Osmanlıların beşerî sermayesinin oluşmasında rolü olan bu kurumların ihtiyaçları gerek direkt olarak yardımseverler gerekse de yine yardımseverler tarafından kurulmuş vakıflar sayesinde karşılanmıştır. Osmanlıların uzun süre hakimiyeti altında kalmış Balkanlar Bölgesi'nde de birçok medrese kurulmuş ve bu medreseler hayırseverler tarafından kurulan çeşitli vakıflar ile finanse edilmiştir. Kendini yenilemekte sınırlı bir müfredatın yerine öğrencilerin kabiliyetlerine göre sınıflandırılarak mezun olabildikleri bu sistem,

günümüzdeki yaşı göre katı bir şekilde sınıflandırılmış sistemin ilerisinde bir eğitim anlayışına sahiptir.

Bu çalışmada, özellikle Balkanlar'da faaliyet göstermiş ve yine Osmanlılara özgü bir vakıf türü olan, sermayesi nakit paradan oluşan para vakıfları ile finanse edilen medreseler araştırılacaktır. Çalışmada, Balkanlar'da bu medreselerin ihtiyaçlarının karşılanmasını için kurulan para vakıflarının vakfiyeleri temel kaynak olarak incelenecektir. Vakfiyeler üzerinden vakıfların kurucuları, kuruluş yerleri, kuruluş sermayeleri, paranın kullanılma yöntemleri ve paranın İslâmî usuller ile işletim oranı, vakıf gelirinin harcanacağı yerler, müderris ve muallim ücretleri vb. bilgiler konusunda kapsamlı bilgi verilecektir. Bu sayede dönemin Osmanlı hakimiyetindeki Balkan şehirlerinde bulunan eğitim kurumlarının durumu, muallim ve müderrislerin ekonomik durumu analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca para vakıflarının günümüzdeki katılım bankalarının ve faizsiz finans kurumlarının bir öncüsü olarak görülebileceğinden hareketle günümüzdeki eğitim faaliyetlerinin ve kurumlarının finansmanında Balkanlar'da kurulmuş olan medreselerin rol modeli olması tartışılacaktır.

VAKIFLARIN OSMANLI EĞİTİMİNDEKİ YERİ

Ziya KAZICI

Tarihî seyir ve tekâmülü içinde, dinin kuvvet merkezi olduğu eğitim ve öğretim, İslâm kültürünün gelişip yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi eğitim, yetişkin neslin bir plan çerçevesinde ve belli bir gayeye göre yetişmekte olan nesillerin gelişmesini sağlamak için yaptığı çalışmalardır. Bu bakımdan eğitim ve öğretim faaliyetleri, yeni kuşakların yetişmesi için bir plan dahilinde yapılan bütün faaliyetleri içine almaktadır.

Maddî bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvi ve fevkalade bir düşüncenin mahsulü olan vakıf, asırlarca İslâm ülkelerinde büyük bir ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş olan dinî ve hukukî bir müessesedir. İnsan fıtratında mevcut olan yardımlaşma hissi, insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, dinî emir ve hükümlerle birleşince daha bir kuvvet kazanır. Osmanlı diyarında vakıfların, asırlarca büyük bir fonksiyonu icra etmelerinin sebebini bu anlayışta aramak gerekir.

Tabir caizse bütünüyle bir vakıf medeniyeti olarak isimlendirebileceğimiz Osmanlı Medeniyeti'nin bu hizmetinden örgün eğitim kurumu olarak medrese, yaygın eğitim kurumu olarak da cami, tekke vs. gibi kurumlar yeterince istifade etmişlerdi. Bu müesseseler sadece günümüz Türkiye'sinin sınırları içinde kalan yerlerde değil, bütün bir Osmanlı ülkesinde hatta hudut boylarının en küçük yerleşim yerlerinde bile vakıfların bu hizmetini görmek mümkün olmaktadır.

Osmanlılar döneminde, memleketin, ilim, irfan ve kültürüne hizmet eden o günün ilim merkezleri olan medreseler, tamamen vakıflara bağlıydılar.

Bu tebliğimizde, Osmanlı dönemi vakıflarının, gerek medrese, gerekse diğer yaygın eğitim kurumlarının gelişmesine nasıl hizmet ettiklerine temel kaynaklarımız olan vakfiye, arşiv belgeleri ve diğer ana kaynaklarca temas edilecektir.

KASTAMONU, KİLİS VE BİRGİ MEDRESELERİNİN PARA VAKIFLARI İLE İMTİHANI

Metin AKİS

Medreseler, Osmanlı eğitim hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Eğitim sistemi, burada okutulan dersler, sevk ve idaresi gibi konularda çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Aynı şekilde medreselerin bozulmasını da Osmanlı Devletinin yıkılma süreci ile bağlantılı gören oldukça fazla çalışma bulunmaktadır.

Birgi, Kilis ve Kastamonu, Osmanlı öncesinde ve Osmanlı döneminde önemli merkezler olmuştur. Burada yer alan eğitim kurumları da yine Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik tarihi ile ilişkili olarak benzer süreçler takip etmiştir. Şehrin kültürel haritasına baktığımızda medreselerin en önemli mevkiî işgal ettikleri görülmektedir.

Vakfiyeler, Osmanlı vakıf kültürünün anahtarı konumundadır. Bir vakfa ait temel anayasa kabilinden bilgiler vakfiyenin içerisinde geçmektedir. Buradaki bilgiler ve şartlar tıpkı vakıfta olduğu gibi sonsuza kadar sürecek olan tasavvurları, istekleri, temennileri geleceğe taşıyan niteliktedir. Bir vakfa ait en temel mevzular vakfiyede yer almaktadır. Burada, vâkıf vakfı ile ilgili kıyamete kadar sürecek şartlarını sıralamıştır.

İncelemiş olduğumuz medrese vakfiyelerinde bir kastaşmaya rastlamadığımızı söylemek mümkün değildir. Vakfiyelerdeki birkaç açık örnek de detaylı olarak incelendiğinde bazı kitaplarda geçtiği kadarıyla beşik uleması tanımlamasının da çok uygun olmadığını söyleyebiliriz. Vakfiyelerde her ne kadar aynı ailenin elinde olan bir müderrislik anlayışı olsa da, bu görev kesinlikle kim olursa olsun ancak bu aileden olsun mantığı ile değil, aynı aileden, ancak yine de bu işe layık olması ve niteliklerinin de bağımsız ilmi heyet tarafından tescil ettirildikten sonra bu göreve atanması şartını getirmişlerdir. Eğer vâkıf'ın ailesinden bu niteliklere haiz kimse kalmamışsa, o zaman aynı niteliklere sahip başka bir kişi aynı beldeden veya dışardan bu göreve talip olanlar arsından yine seçilmek suretiyle atanacak olması, ilmi liyakat konusuna dikkat edildiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, kastaşma veya beşik uleması tabirlerinin abartıldığını söylemek gerekmektedir.

Para vakıflarının Kastamonu'da yaygın olarak uygulandığı görülmektedir. En azından bu konuda 16. Yüzyılda yoğun olarak yapılan tartışmaların, zaman içerisinde azaldığı veya vakıfların kendi kendilerini idare etme mantığı içerisinde, bağışlanmış paraların işletilmesi meselesini daha pratik olarak uyguladığı görülmektedir. Yalnız her şeye rağmen yine de en azından medreseler üzerinde görülen bir husus ta, ekonomik zorlukların bazı medreseleri fiziki olarak zorladığı, bakım ve onarımlarının ekonomik

açıdan sorun olduğu, eklenen diğer kaynaklarla bu işlemlerin yapılmaya çalışıldığı söylemek mümkündür.

Yeni eğitim kurumlarına, özellikle kız mekteplerine de Kastamonu'da yeterince önem verildiği gözlenmektedir. Bu okullarda da yine muallimelerin maaş ve lojman işlemleri kendi vakıf formu içerisinde çözümlenmekteydi.

Müdderris maliyetlerinin vakıf kaynakları ile yeterince karşılanamadığı durumda, devlet imkânlarına dayanarak ödeme yapıldığına da rastlanılması, Osmanlı Devleti'nin taşradaki eğitime en azından kısmen de olsa tamamen ilgisiz kalmadığını göstermektedir.

Medrese vakıflarına bakıldığında bunların daha çok ilmiye sınıfı içerisinde bulunan kişilerin yaptığı vakıflar oldukları görülmektedir. Ataullah Efendi'nin yaptırmış olduğu dâru'l-hadîsi de bu kategoride görmek gerekmektedir. Vakfiyelerde ve diğer kaynaklarda tespit etmiş olduğumuz 19 adet medrese, en azından 19. Yüzyılın sonlarına kadar Birgi'deki medreselerin, Birgi'nin eğitim hayatı içerisindeki yerini almış olduğunu göstermektedir.

Birgi medreseleri hakkındaki ilginç bir tespit de, ilmî hayatı boyunca para vakıflarının caiz olmadığını ispat etmeye çalışan ve bu hususta çeşitli eserler kaleme almış olan Birgivi Mehmed Efendi'nin memleketi diyebileceğimiz Birgi'de, hayatı boyunca mücadele etmiş olduğu ve bidat olarak tanımladığı hususlara ölümünden sonra mezarının muhatap olması, itirazlarına rağmen bizzat görev yapmakta olduğu Birgi Dâru'l-Hadîs'ine ait vakfiyede dahi bizzat nakit para vakfında bulunulmuş olması, yine daha sonra kurulmuş olan iki medresenin, para vakfı kurulması suretiyle idare edilmeleri olmuştur.

Kilis medreselerinde ise daha çok geleneksel çizgide hareket edilerek, para vakıfları ile çok fazla ilgilenmeden eğitim öğretim faaliyetlerini yürüttükleri söyleyebiliriz.

TOKAT HİSÂRÎ MEDRESESİ VAKFIYESİ ÖRNEĞİNDE OSMANLI MEDRESELERİNİN HUKUKÎ TEMELLERİ VE FİNANSMANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Ahmet İNANIR

Bu tebliğ Osmanlılar döneminde inşa edilen Tokat Hisârî Medresesinin kuruluş vakfiyesine bağlı olarak Osmanlı medrese vakıflarının fikhî temellerini ve finansmanını konu edinmektedir. Ayrıca Hisârî Medresesinin ilk kuruluş devirlerine ait literatürde eksik kalan oldukça önemli bir halkasını aydınlatmak suretiyle Osmanlı medreselerinin anlaşılmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Tokat, tarihte Türklerin Anadolu'ya açıldıkları önemli merkezlerden biridir. Osmanlı ilim geleneğinin oluşmasında da benzer bir vazife icra ettiği söylenebilir. Nitekim Dânişmendîler döneminde Tokat'ta pek çok medrese açılmış, Selçuklu ve Osmanlı Devletleri zamanında da bu faaliyet artarak devam etmiştir.

İlk dönemlerden itibaren var olan vakıf müessesesi Osmanlı Devleti zamanında özellikle eğitim, sosyal ve ekonomik alanda büyük gelişme kaydetmiştir. Para vakıfları yoluyla ekonominin finansmanı sağlanmış, özellikle eğitim alanında medreseler, padişah ailesi ve askeri sınıfa mensup kişiler veya onların akrabaları tarafından inşa edilmiş ve müderris maaşları, kapıcı maaşları, öğrencilerin iâşe ve ibâtelere ve bursları gibi masraflarının karşılanması için bu medreselere başta akar olmak üzere çeşitli gelir kaynakları vakfedilmiştir. Vakıf gelirlerin toplanması ve gerekli yerlere harcanması için vakıf kurucuları medreseye bir mütevellî tayin etmektedir. Genellikle bu yöneticiler vakıf kurucularının çocukları olmaktadır.

Vakfiyede yer alan bilgilere göre Tokat Hisârî medresesi Sultan Çelebi Mehmet devri Rumeli Beylerbeyi Bayezid Paşa'nın kardeşi Emir Yahşi Beyoğlu Emir Hisâr Bey tarafından 811/1411 kurulduğu belirtilmektedir. Ancak Türkiye Şer'iyye Sicilleri ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivinde 820/1417 tarihli Arapça olarak yazılmış oldukça uzun bir vakfiyesi bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar söz konusu medreseyle ilgili kısmen bilgi vermekle birlikte tebliğe konu olan vakfiyeden yararlanmadığı görülmektedir. Yapılan incelemede bu vakfiyenin Türkçe tercümesine de rastlanmamaktadır.

Hisâriye vakfiyesi incelendiğinde çok geniş bir arazinin vakfedildiği görülmektedir. Medresenin hukuken evlâdiyelik bir vakıf olarak kurulduğu ancak evlâdiyelik vakıflarda söz konusu olan meşrûiyet sorununu da aşacak bir yöntem benimsendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca vâkıfın özellikle medresede görevli altı fakihe ücret tahsis ettiği görülmektedir. Bu bilgiler medresenin büyüklüğünü gösterdiği gibi daha o dönemde ihtisas medreselerinin varlığına dair bir veri olarak kabul edilemeyeceği de ayrı bir çalışma konusudur.

SÜLEYMANİYE TIP MEDRESESİ

H. NİL SARI

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1553-1559 tarihlerinde Süleymaniye Külliyesi bünyesinde inşa ettirdiği Tıp Medresesi Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek tıp medresesidir. Süleymaniye Vakfiesi'nde "*ilm-i tıbb için binâ olunan medrese-i tayyibe*" olarak tanımlanan Tıp Medresesi "*Dârü't-Tıb*" olarak da anılırdı.

Süleymaniye Külliyesi Vakfiesi'ne göre Tıp Medresesi'nin eğitim kadrosunda bir müderris, en başarılı öğrenciler arasından seçilen müderris namzedibir müzakereci (muîd), tıp tahsil edensekiz öğrenci (dânişmend) ile bir müfettişin (nuktacı) görevlendirilmesi öngörülmüş ve onlardan beklenen vasıflar vakfiyede belirlenmişti.

Darüşşifa, aynı zamanda Tıp Medresesi'ne eğitim hastanesi konumundaydı. Osmanlı tarihinde ilk defa bir hastane ile bir tıp okulu yan yana kurulmuştu. Tıp Medresesi ile birlikte darüşşifalardaki usta-çırak usulü eğitimden bağımsız bir tıp eğitimi başladı. Tıbbın nazariyesi ile uygulamasının bir arada yürütülmesi bakımından Darüşşifa ile Tıp Medresesi'nin karşı karşıya inşa edilmiş olması önemli bir gelişmeydi.

Tıp Medresesi'nden yetişen hekimler İstanbul ve taşra saraylarında, darüşşifalarda ve orduda istihdam edilirdi. Süleymaniye Tıp Medresesi'nin kuruluşuyla yabancı hekim ihtiyacı giderek azalmıştı. Tıp Medresesi 16'ıncı yüzyılın ikinci yarısından, 1827 tarihinde Tıphane'nin kuruluşuna kadar Osmanlı tıp eğitiminin merkezi konumundaydı.

Bu çalışmada, Süleymaniye Tıp Medresesi tanıtılırken, araştırılması gereken bilinmeyen noktalara da dikkat çekilecektir.

OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDE “BUK‘A MEDRESELERİ”NİN YERİ

Yasemin BEYAZIT

Osmanlı eğitim sisteminin belkemiğini oluşturan medreseler, ulemanın yetiştirildiği ve bilginin kuşaktan kuşağa aktarıldığı kurumlardır. Orhan Bey devrinde ilk medresenin kuruluşundan itibaren medreseler, devletin genişleme ve büyüme sürecinde inkişafını sürdürmüş, II. Mehmed ile I. Süleyman devirlerinde kurulan Sahn-ı Seman ile Süleymaniye medreseleri İstanbul’u eğitim ve bilim hayatının merkezi haline getirmiştir.

XVI. yüzyılda medreseler verdikleri eğitim düzeylerine göre Hâşiye-i Tecrid, Miftâh, Kırıklı, Hâric Ellili, Dâhil, Sahn, Altmışlı ve Altmış Üstü medreseler olmak üzere derecelendirilmiştir. Bu derecelendirme sonraki yüzyıllarda değişime uğramışsa da zikredilen mertebeler hem müderrisler hem de talebe için kat edilmesi gereken aşamaları oluşturmuştur.

Osmanlı medreseleri üzerinde yapılmış çalışmalar irdelendiğinde en alttan en üst seviyeye kadar medreselerin dereceleri, bulundukları yerler, kurucuları gibi bilgilerin büyük oranda ortaya konulduğu dikkati çekmektedir. Ancak Osmanlı eğitim sistemi içerisinde “Buk’a Medreseleri” ile ilgili çalışma yapılmadığı ve bu medreselerin dikkati çekmediği ifade edilebilir.

Buk’a tarihi seyir içerisinde farklı coğrafyalarda değişik anlamlarda kullanılmıştır. Türbe ve zaviyelere buk’a denilebildiği gibi bu terim eğitim kurumları için de kullanılmıştır. Osmanlı devrinde Buk’a medreseleri Hâric ya da 20’li medreselerin de altında kalıp bu medreselere talebe hazırlayan kurum olma niteliği taşır. Mülâzemet alamayan medrese mezunlarının ve vefat eden ulemadan “umum” kadrosundan mülâzım olanların müderris olarak bu kurumlarda istihdam edildiği ve müderrislerine günlük 20 akçeden az ödeme yapıldığı dikkati çeker. Bu medreselerin müderrislerinin ataması ilmiye bürokrasisinin âmiri durumunda bulunan kadiaskerler tarafından padişaha arz edilerek değil, kadının kadiaskere arzı ile gerçekleşmektedir.

Bu bildiride öncelikle “Buk’a” kavramı üzerinde durulacaktır. Hangi kurumlara ve yapılara buk’a denildiği, bu kurumların ne gibi işlevselliğe sahip olduğu tartışılacaktır. Ardından Osmanlı eğitim sistemi içerisinde Buk’a medreselerinin yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Buk’a medreselerinin genel anlamda nitelikleri, Osmanlı ülkesindeki yaygınlıkları, nasıl ve kimler tarafından kuruldukları, verilen eğitimin niteliği, müderrisler ile talebesinin özellikleri gibi sorulara cevap aranacaktır.

OSMANLI MEDRESELERİNDE KIRAAT-I SEB'A VE KIRAAT-I AŞERA TEDRİSATI(SELİMİYE MEDRESESİ ÖRNEĞİ)

Aydın KUDAT

İslam dünyasında, Osmanlı diyarı, Kur'an-ı Kerim'in güzel yazıldığı ve resm-i hat-
tının muhafaza edildiği yer olarak bilinir. Kıraatta ise genelde Mısır şöhret bulmuş-
tur. Oysaki, Kuran'ın farklı okuyuş biçimleri demek olan kıraat-ı aşere ve kıraat-ı seb'a
eğitiminin de Osmanlı medreselerinde derinliğine verildiğini görmekteyiz. Oryanta-
listler; Osmanlıların Kuran tilavetinde beşinci imam, özellikle birinci râvisinin kıraatını
yaymaya çalıştığını, diğer kıraat imamlarının okuyuş vecihlerini ihmal ettiğini iddia
etmişler, bazı müslüman akademisyenler özellikle Arap alimleri de buna benzer id-
dialarda bulunmuşlardır. Osmanlı'nın Kur'an'ın zengin resm-i hattını tahrif ettiğine
dair söylentiler, Mısırda Osmanlı hattıyla yazılan Mushafların yakılmasını içeren bir
fetvanın çıkarılmasına da sebep olmuştur. Halbuki, Anadolu ve Rumeli Vakıf Belge-
leri'nde bu iddiaların doğru olmadığı, Osmanlı döneminde Kıraat-ı Seb'a ve Kıraat-ı
Aşere eğitiminin medreselerde özel bir ihtimam ile okutulduğuna dair birçok bilgi
ve kayıt görmekteyiz. Bursa'da Yıldırım Bayezid'tan İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'e
ve Kanuni'ye kadar bu husustaki çaba ve destekleri olduğunu gösteren birçok belge
vardır. Çalışmamıza konu olan, İmparatorluğu yetiştiren Osmanlı'nın kadim başşehir-
lerinden Edirne'deki Selimiye Vakfiyesi bunlardan biridir. Vakfiyede yer alan Selimiye
Medresesi Külliyesi bünyesinde "Dârü'l-Kurrâ" ve "Dârü'l-Kur'an" birimleri, bu açıdan
ayrı bir önemi vardır. Darü'l-Hadis, Darü't-Tıb gibi birimlerin yer aldığı külliye içeri-
sinde Darü'l-Kurra, ve Darü'l-Kur'an medreseleri, bilgi bütünlüğü noktasında interdi-
sipliner özelliğiyle birden fazla yönden önem arz etmektedir. Vakfiyelerde yer alan
"Darü'l-Kuran" tabiri birden fazla manada kullanıldığı görülmektedir. Selimiye külliye-
sinde "Darü'l-Kuran" birimi, Sübyan Okulu veya Kuran Kursu gibi salt Kur'an'ı yüzün-
den öğrenme veya hafızlığı yapılan mekan olmaktan ziyade, bir ilim dalı olarak kıraat
alanında yüksek ihtisaslaşmaya dönük eğitimin verildiği bir uzmanlık yuvasıdır. Zira,
kırâat ilmi, başta Kur'an ilimleri olmak üzere bütün dini ilimlere katkı yapan en önemli
ilim dallarından biridir. Bu hususta ona eşlik eden temel ilim dalları Hadis, Tefsir ve
Tarih ile Arap Dilbilimidir. Biri İslam kültür mirasına özgü olan senedi, diğeri ise dirayet
sınırlarını tahdit eden ilkeleri içermektedir. Nitekim her bir kırâat veçhinin gerek naklî
gerekse ilmî yani sened ve dilbilimsel olarak mutlaka bir hücceti vardır. Bunun arka
planındaki gizli mülâhaza, farklı kırâat vecihleri arasından sahih ile sakimi birbirinden
ayırarak, böylece Kur'an kırâatını muhtemel hata ve tağyirden koruma gayesidir. Bu

gayeye matuf olarak kırâatın sıhhati için “sened-i sahih, resm-i Mushaf’a uyum ve Arabiyyeye muvafakat” kriterleri tespit edilmiştir. Bu temel kriterlerle tevsik edilen kıraat ilmi, dinî bütün ilimlere kaynaklık etmiş, İslam kültür mirasının teşekkülünde önemli bir konuma sahip olmuştur. Buinterdisipliner özelliğiyle başta tefsir olmak üzere Kur’ân mihverli ilimlerin hata zengin fikhî külliyyatımızın oluşmasında büyük katkısı olmuştur. Söz konusu kıraat vecihlerinin okutulduğu Darü’l-Kurrâ ve Darü’l-Kur’an medreseleriyle alakalı vakıf kayıtları, bu alanla ilgili dönemin eğitim müfredatı, kaynak ve metodu hakkında, kıraat dersi verecek hocaların taşınması gereken ilmi ve ameli özellikler ile bu eğitimi alacak talebenin taşınması gereken şartlar hakkında, müderrislere ve öğrencilere ödenecek maaş, iaşe-ibateleri ve külliyyede işlerin nizam ve düzeni için tayin edilen finansman gibi hususlarda günümüze ışık tutacak önemli kayıtlar sunulmaktadır. Bu çalışmada, Selimiye Medresesi örneği üzerinden, Osmanlı dönemi medreselerinde Kıraat-ı Seb’a ve Kıraat-ı Aşere tedrisatı hakkında bilgi verilecektir.

VAKIF VE EĞİTİM: OSMANLILARDA EĞİTİM HİZMETLERİNİN FİNANSMANI

Tahsin ÖZCAN

Osmanlı vakıflarının kuruluşunda halkın yanında devlet ricâlinin de önemli katkıları olmuştur. Bir gelenek halinde, toplumun her kesiminden insanların imkânları nispetinde vakıf kurdukları görülmektedir. Dini hizmetler, hayır hizmetleri, sağlık hizmetleri, altyapı ve bayındırlık hizmetleri gibi farklı alanlardaki faaliyetleriyle birlikte vakıfların en önemli hizmet alanı eğitimidir. Vakıf destekli olarak kurulan ve faaliyetlerini sürdüren her seviyedeki eğitim kurumu merkezi devlet bütçesinden bağımsız bir şekilde faaliyetlerini sürdürme imkânına sahip olmuştur. İlgili vakıflardan elde edilen gelirlerle eğitim kurumlarının cari giderleri karşılandığı gibi, öğrenim gören talebelere yardım yapılarak her türlü ihtiyaçları karşılanmış, ilgili binaların tamir ve bakımları da yine vakıf gelirlerinden ayrılan ihtiyat fonlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu tebliğde Fatih Sultan Mehmet ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın vakfiyeleri merkeze alınarak seçilecek örnekler üzerinden Osmanlılarda eğitim hizmetlerinin nasıl finanse edildiği, sistemin nasıl işlediği konusu tahlil edilecektir. Bu çerçevede eğitim kurumlarının binalarının inşası, bakım ve tamiri, eğitim veren hocalar ile diğer yardımcı personelin maaş ve sair ödenekleri, öğrencilere sağlanan hizmetler için hangi kaynaklardan nasıl finansman sağlandığı hususları ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu hususlarla ilgili olarak başta vakıfların kuruluş senedi mahiyetindeki vakfiyeler olmak üzere vakıfların gelir ve giderlerinin kaydedildiği muhasebe kayıtları ile sair kayıtlar zengin bilgi ihtiva etmektedir. Vakfiyelerde tahsis edilen gelir kaynaklarının dökümü verilmekte ve senelik gelirleri tespit edilmekte; elde edilen gelirin nerelere ve ne şekilde harcanağı kaydedilmektedir. Eğitim müesseselerine ait bu gibi kayıtlarda ilgili kurumun öğretim kadrosu, bunlara ödenecek ücretler v.b. hususlar tesbit edilmektedir. Muhasebe kayıtları ise, ait olduğu dönemin fiili işleyişini tesbit etmekte, ilgili dönemde elde edilen gelir miktarı, yapılan harcamalar kaydedilmektedir. Bu tebliğde daha çok vakfiyelerdeki bilgilerden hareketle ayrıntılı bir inceleme yapılacaktır.

OSMANLI DÖNEMİ EDİRNE MEDRESELERİ:

EĞİTİM, YÖNETİM, FİNANSMAN BAKIMINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Hasan DEMİRTAŞ

Bilindiği üzere Osmanlı eğitim kurumlarının kuruluş ve isleyişi için gerekli olan maddî kaynaklar vakıflardan karşılanmaktaydı. Varlıklı kimseler, maddî güçlerine nispetle yaptırdıkları vakıf binaları eğitim ve öğretime tahsis etmelerinin yanında, eğitime tahsis etikleri binanın bakım ve onarım masrafları, öğrenci ve öğretim görevlilerinin ihtiyaç ve maaşlarını karşılayacak şekilde gelir getiren mülk veya binaları da buraya vakfederek eğitimin finansmanını sağlamışlardır. Vakıf kurucuları kurdukları eğitim kurumunun tüzüğü konumundaki vakfiyelerde, sadece finansman ile ilgili şartları belirlemeyip aynı zamanda eğitim/öğretim faaliyetlerinde uyulmasını istedikleri genel çerçeveyi belirlerler ve hatta uyulmasını istedikleri özel şartları da kaydetmek suretiyle söz konusu vakıf eğitim kurumunun yönetim biçimini ve koşullarını da belirlemişlerdir.

Osmanlı devletinde fetihlere paralel olarak başkentler değişmiş ve yeni başkent yönetimin merkezi olması yanı sıra ilim ve kültür hayatının da merkezi haline dönüşmüştür. Söz konusu değişimi Osmanlı devletine sırasıyla başkentlik yapmış olan Bursa, Edirne ve İstanbul şehirlerinde görmek mümkündür. Bu başkentlerden biri olan ve yaklaşık 92 yıl başkentlik yapmış bir şehir olarak Edirne'nin eğitim ve kültür müesseseleriyle devletin büyümesi ve güçlenmesine önemli katkılar yaptığı muhakkaktır. Nitekim Osmanlı'nın kuruluş devrinin başkenti olan Bursa'daki ilim ve medrese hayatı önemini kaybetmemekle birlikte 1361'de Edirne'nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir safha açılmıştır. Edirne'de Çelebi Mehmed devrinde iki, II. Murad döneminde dokuz yeni medrese tesis edilmiştir; özellikle II. Murad tarafından kurulan Darülhadis Medresesi, İstanbul'da Sahn-ı Seman medreseleri yapılıncaya kadar (1463-1470) en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Sultan II. Bayezid ve Sultan II. Selim tarafından yine Edirne'de kendi adlarına inşa ettirilen medreseler Osmanlı ilim dünyasına önemli katkılar yapan eğitim kurumları olmuşlardır. Edirne şehir merkezinde, Osmanlı'nın muhtelif dönemlerinde kurucuları farklı sosyal zümrelerden oluşan 50'nin üzerinde medrese kurulmuştur. Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde söz konusu medreselerden 23 adedi modern eğitim kurumlarının yanı sıra eğitim-öğretim hayatına devam etmektedirler.

İşbu tebliğde, medreselerin eğitim, yönetim ve finansman koşullarını belirleyen başta vakfiyeler olmak üzere, vakıf tahrir ve vakıf muhasebe defterleri gibi vakıf arşiv malzemeleri yanısıra ilmiye salnameleri ve şehir tarihleri kaynak olarak kullanılmak suretiyle Osmanlı dönemi Edirne şehir merkezinde kurulan medreselerin tespiti yapılacaktır. Tespit edilen medreseler kronolojik olarak ve şehir tarihi bakımından mekansal değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Tebliğde Edirne’de padişahlar tarafından kurulmuş olması hasebiyle varlığını yüzyıllar boyunca devam ettirerek Osmanlı’nın sonuna kadar eğitim öğretime devam edebilmiş olan Darülhadis Medresesi (II. Murad), Bayezid Medresesi (II. Bayezid) ve Selimiye Medresesi (II. Selim)’nin kuruluşu, vakıfları, eğitim kadroları, öğrenci sayıları, müfredatı, eğitim binaları farklı yönlerden kıyaslamaya tabi tutularak söz konusu medreselerin eğitim, yönetim ve finansmanı hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

MEDRESE GELENEĞİNDE YENİLİK VE KURUMSALLAŞMA: XV. VE XVI. YÜZYIL OSMANLI MEDRESELERİ

Harun YILMAZ

Medreseler ortaya çıktıkları ilk dönemden itibaren ulemâ ve ümerânın ilgi odağında olmuştur. Ümerâ, meşruiyetlerinin garanti altına alınmasının yanında siyasî ve toplumsal organizasyonun sağlanmasında ulemânın oynadığı rolün farkında olarak medreselere büyük önem vermiştir. Ulemâ ise medreseyi maddi zorluklarla karşılaşmadan ilmi faaliyetlerini rahatça sürdürebilmek, ilmî ve sosyal hayatta yapıcı roller üstlenebilmek için önemli bir vasıta olarak görmüştür. Dolayısıyla medreselerin kuruluş ve yayılışının tarihsel olarak ilişkili olduğu iki ana bağlamdan söz edilebilir. Bunlardan ilki medreselerin ilim ve ulemâ ile ilişkisi, ikincisi ise siyaset ve ümerâ ile ilişkisidir. Bu ilişkiler etrafında şekillenen medresenin işleyiş ve fonksiyonu tarihî döneme ve coğrafyaya göre değişiklik arz eder. Nitekim Osmanlı döneminde de medresenin tarihsel fonksiyonlarıyla örtüşen yönler bulunduğu gibi, mühim yenilik ve değişimlere işaret eden birtakım gelişmeler olmuştur. Mesela, Osmanlı'dan önce hiçbir devlet tarafından siyasi güç-medrese-ulemâ ilişkisini düzenleyen bütüncül kurallar geliştirilmemiştir. Ayrıca, kimin hangi mansıba ve nasıl getirileceği gibi mansıbların dağıtımına dair temel kurallar ortaya konulmamış ve daha da önemlisi medreseler üzerinden bir ulemâ hiyerarşisi kurulmamıştır. Osmanlı'yla birlikte ulemânın getirildiği diğer bütün mansıblara atamalar bu şekilde oluşturulan bir hiyerarşi üzerinden düzenlenmiş, medrese merkezli yeni yapı içerisinde yer almayan ulemâ ise sistemin dışında bırakılmıştır. Böylelikle devlet ilmî mansıblar üzerindeki gücünü tahkim etmiştir. Bu tebliğ Osmanlı öncesi medrese geleneğinin temel unsurları ile Osmanlı Devleti'nin özellikle XV. ve XVI. asırlarda ortaya koyduğu medrese sistemini fonksiyon ve işleyiş açısından karşılaştırmayı, Osmanlı medrese sisteminin genel olarak medrese tarihine getirdiği yenilikleri ortaya koymayı hedeflemektedir.

NEV'İZÂDE ATÂYÎ'NİN ZEYL-İ ŞAKÂİK'INA GÖRE 16. VE 17. YÜZYILLARDA İSTANBUL MEDRESELERİ

Suat DONUK

Nev'îzâde Atâyî'nin *Hadâiku'l-hakâik fî Tekmiletî's-şakâik* adlı eseri Mecdî Mehmed Efendi'nin *Hadâiku's-şakâik* isimli *Şakâikun-nu'mâniyye* tercümesine zeyil olarak kaleme alınmıştır. *Zeyl-i Şakâik* ve *Zeyl-i Atâyî* isimleriyle de bilinmektedir. 1042/1632-33 yılında yazımına başlanan eser, Rebîülâhîr 1044'te (Eylül 1634) tamamlanmıştır. Nev'îzâde'nin bu önemli eseri 940/1533-34 ile 1044/1634-35 yılları arasında vefat eden Osmanlı Devleti'ne mensup kadı, müderris, şeyh ve devlet adamlarının hal tercemelerini ihtiva etmektedir. İlgili tarihler arasında vuku bulan önemli tarihî olayların da anlatıldığı bu eserde toplam 1133 biyografi bulunmaktadır.

Atâyî'nin *Zeyl-i Şakâik*'inde yer alan biyografilerde şahısların yaşamları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Özellikle kadı ve müderrislerin yaşam bilgileri sunulurken bunların nisbeleri, aileleri, doğum yerleri, eğitim durumları, vefat tarihleri, defin yerleri, varsa eserleri ile birlikte görev kayıtları bildirilmektedir. Görev kayıtları kısmında ilgili müderrisin hangi medreseye, hangi tarihte, kimin yerine, hangi mertebe ile atandığı bilgisi muntazam bir surette verilmektedir. Bu kısımlar sayesinde eserin kapsadığı 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı medreselerinin pek çok yönden görünümünü çıkartmak mümkündür.

Osmanlı Devleti, başkenti İstanbul olması hasebiyle en çok sayıda medreseyi bu şehirde kurmuştur. Bu hususu Nev'îzâde Atâyî'nin *Şakâik Zeyli*'nde görmek mümkündür. *Hadâiku'l-hakâik*'taki anlatımlardan 16. ve 17. asırlarda İstanbul'da 92 medresenin faal olduğu anlaşılmaktadır. Darü'l-hadis ve dârü's-şifâlar da dâhil edilse bu sayı çok daha fazla olacaktır. Osmanlı ülkesinde en fazla medreseyi bulunduran şehrin İstanbul olduğu söylenebilir. *Zeyl-i Şakâik*'a göre İstanbul medreseleri içerisinde en faali Sahn-ı Semân Medresesi'dir. Osmanlı Devleti'nin bilim, sanat ve edebiyat dünyasına yön veren pek çok şahsiyeti Semâniye Medresesi'nde görev almışlardır. *Şakâik-ı Nu'mâniyye* müellifi Taşköprizâde Efendi, Lugat sahibi Vankulu, *Tezkiretü's-şuarâ* yazarı Kınalızade Hasan Çelebi ve ünlü şairler Bâkî ile Nev'î bunlardan bir kaçıdır. Osmanlı ilmiye teşkilatının en üst mertebeleri olan şeyhülislamlik, kazaskerlik ve İstanbul kadılığına yükselenlerin genellikle Sahn-ı Semân'da görev yaptıktan sonra buralara geldiği görülmektedir. Sahn Medresesi'ni, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılan Süleymaniye Medresesi takip etmektedir. Zamanının münevverleri olan pek çok ünlü

sima Süleymaniye’de müderrislik yapmıştır. Nitekim Atâyî bir biyografide “... büyük Osmanlı şehirlerinden birinde kadılık ya da Sahn ve Süleymaniye’de müderrislik beklerken” diyerek Osmanlı ilmiye teşkilatında büyük kadılıklardan sonra Semaniye ve Süleymaniye medreselerinin geldiğini belirtmektedir. *Hadâiku’l-hakâik*’taki kayıtlara göre Süleymaniye’yi Haseki Sultan ve Sultan Selim-i Kadim medreseleri takip etmektedir.

Bu bildiride Nev’izâde Atâyî’nin *Zeyl-i Şakâik*’ında 16. ve 17. yüzyılda İstanbul’da hangi medreselerin bulunduğu, bunların hangisinin daha faal olduğu, bu medreselerde hangi müderrislerin görev yaptığı, hangi kitapların okutulduğu saptanacak; buradan hareketle ilgili yıllarda İstanbul medreselerinin görünümüne ışık tutulmaya çalışılacaktır.

İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNİN BULUŞTUĞU MERKEZ OLARAK MEDRESELER

Fuat AYDIN - İrfan İNCE

Müslümanların yüksek din eğitiminin temelini Medreseler, oluşturmaktadır. İlk açılışları onuncu yüzyıla kadar götürülmekle birlikte ("Medrese", DİA, s. 324), bu kurum zikredildiğinde daha ziyade Alparslan ve oğlu Melikşah'ın vezirliğini yapan Nizamü'l ve onun kendi adıyla bilinen Nizameyi Medreseleri akla gelir. Dolayısıyla Osmanlı medreseleri yaklaşık 300-400 yıla yakın bir yüksek eğitim geleneğinin üzerine oturmaktadır.

İznik'in fethinin arkasından, Orhan Gazi tarafından 1334 yılında bitirilerek eğitime açılan İznik Medresesi'ne Kayserili Davud ya da daha çok bilinen şekliyle Davud-ı Kayseri hoca/müderis olarak tayin edilir. Davud-ı Kayseri dini ve nakli ilimleri doğduğu yerde okuduktan sonra, Mısır'a gitmiş ve burada kalmıştır. Ayrıca İran'da da bulunmuş ve burada, tasavvuf yolundaki üstadı olarak kabul ettiği Abdurrezzak Kaşânî ile de tanıştığı söylenir. Dolayısıyla Osmanlı Medreseleri, hem Anadolu eğitim ve entelektüel hayatının hem de Mısır ve İran eğitim ve entelektüel hayatının kendisinde birleştiği bir şahsa emanet edilmiştir.

Osmanlı döneminin hem yüksek eğitimin verildiği hem de entelektüel üretimin yapıldığı yerler olan Medreseler, Davud-ı Kayseri'nin kendi şahsında temsil ettiği bu coğrafya dışındaki eğitim ve entelektüel havzalarından beslenme geleneği devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu ise üç şekilde olmuştur. Birincisi Anadolu'daki eğitimlerinin arkasından Şam, Kahire, İran, Semarkant, Horasan ve Mâverâünnehir gibi yerlere giden (Muhsin-i Kayserî, Molla Fenarî, Şehy Bedreddin, Alaeddin-i Esved, Kadızâde-i Rumî gibi) burada ihtisaslarını tamamladıktan sonra geri dönen ve Osmanlı Eğitim ve Düşünsel faaliyetlerine katılanları. İkincisi ise, bizatihi Osmanlı Padişahlarının teşvikleriyle İslam dünyasında tanınmış (Şeyh Mehmet Cezerî, İbn Arabşah, Fahrreddin-i Acemi, Aled-din-i Tûsî gibi) bilginlerin Anadolu'ya gelmelerinin sağlaması ile olmuştur. Üçüncüsü ise, Fatih Sahn-ı Seman'ı kurarken de, Osmanlı Coğrafyası dışındaki ulemanın (Ali Kuşçu) yardımıyla ders programını oluşturmada olduğu gibi.

Bu tebliğ yukarıda zikredilen Osmanlı Medreselerinin kuruluşundan sonra, devletin hâkim olduğu coğrafyanın dışındaki İslam eğitim ve entelektüel geleneğiyle alakasını ve onlardan beslenmeye devam ettiğini yukarıda zikredilen iki şekil bağlamında ortaya koymaya çalışacaktır. Bu da, tüm Osmanlı zamanları için değil daha ziyade, Taşköprizâde'nin *Şakâyık*'ı dolayısıyla da kuruluşta Taşköprizâde'nin vefat ettiği on

altıncı yüzyılın ilk çeyreğiyle sınırlanmış olarak ele alınacaktır. Taşköprîzâde'nin metni taranarak Anadolu dışında eğitim görmeye gitmiş kişilerin, nereye gittikleri oralarda kimlere okudukları dönüşte hangi medreselerde görev aldıkları; ayrıca Anadolu'yla bir bağlantısı olmayan ve Osmanlı ülkesine gelen âlimler ve onların hangi medreselerde görev aldıkları tespit edilerek yapılmaya çalışılacaktır.

OSMANLI MEDRESE SİSTEMİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM KADROSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mahmut ZENGİN-Kübra CEVHERLİ

Osmanlı Devleti, Selçuklulardan itibaren eğitimin kurumsallaşmış bir yapısı olarak tevarüs ettiği medreseleri döneminin en önemli eğitim kurumları haline getirmiştir. Medreselerdeki eğitim, teşkilat ve işleyiş yapısı, eğitim kadrosu ve öğrenciler ile ilgili birçok konuda Selçuklu medrese tecrübesi geliştirilerek hem ilmiye sınıfına hem de devlet kadrolarına eğitimli insan kaynağı sağlanmıştır. Osmanlı'nın en önemli hatta yegane eğitim kurumu olan medreselerin tarihsel serüveni ve oluşturduğu eğitim mirasının farklı boyutları ile analiz edilmesi bağlamında medreselerin kurumsal yapıları ve işleyişi, medreselerdeki eğitim öğretim, eğitim kadrosu ve talebeler ile ilgili konuların incelenmesi önem arz etmektedir.

Osmanlı medrese sisteminde gerek eğitim kadrosu gerekse eğitim kadrosuna dahil olma süreçleri bağlamında incelenmeye değer konular olarak müderris, muid, mülazım/mülazemet, danışmend, icazetname gibi hususlar öne çıkmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı eğitim sistemini ve eğitim kadrosunun nasıl oluştuğunu daha iyi anlamak için müderrislerin ve muidlerin yetiştirme usülleri, müderris veya muid olabilmek için tabi olunan sınavlar, atanma ve görev alma süreçleri, medreselerdeki görev süreleri ve terfi süreçleri, müderrislerin ve muidlerin aldığı ücretler gibi bir çok boyutun irdelenmesi, ayrıca ilmiye sahasında görev alacak kişilerin mesleki stajları ve görev bekleme sürelerini düzenleyen mülazemet uygulaması, İslam eğitim geleneğinde akademik diplomaları, sanat ve mesleki yeterlik için gerekli izin ve onayı veren belgeleri ifade etmesi bağlamında icazetnameler ve bunların eğitim sistemi içindeki yeri, icazet alma seviyesine gelmiş, medresede oda sahibi olan ve danışmend olarak isimlendirilen öğrenciler ve bunların medrese eğitimine dahil olma süreçlerinin analiz edilmesi hedeflenmektedir.

NASİHATNAMELER İŞİĞİNDA OSMANLI'DA "BEŞİK ULEMALIĞI" NIN ELEŞTİRİSİ

Mert Can ERDOĞAN

Bir mesleğin babadan oğula geçmesi ne Osmanlı tarihine ne de ulema kurumuna özel bir durumdur. Oğullar tarih boyunca babalarının mesleklerini sürdürme eğiliminde olmuş ve bu sayede farklı meslek dallarında belirli ailelerin yarattığı gelenekler oluşmuştur. Osmanlı ilmiye sınıfı için de başlangıçta durum farklı değildi. Medreseler nesep veya zenginlik ayırt etmeden gerekli koşulları sağlayan her Müslümana açıktı. Yeteneği olanlar, babaları kim olursa olsun, doğdukları mahallelerde Kur'an okumayı öğrenebilir ve birkaç yıl içinde İstanbul'un en iyi medreselerine yatılı öğrenciler olarak kayıt olabilirlerdi. Eğitimin ardından ise tüm mezunlar medrese ve kadılık makamları için aynı sınavlarda yarışıyorlardı. Bu bağlamda mesleğe girişte ve sonraki kariyer basamaklarında ulema çocukları doğal bir avantaja sahip olsa da XVII. Yüzyıl'a kadar ilmiye sahası farklı kökenlerden gelen gençlerin girişine açık bir kariyer alanıydı. Fakat XVIII. Yüzyıl itibariyle ilmiye kariyeri bütünüyle yeni bir karaktere bürünmüştü. İlmiye sahasının zirve noktalarını temsil eden şeyhülislamlık ve kazaskerliklerin yanı sıra kadılıklar ve müderrislikler artık belirli ulema ailelerinin mülkü haline gelmişti. İlmiye payeleri ulema çocuklarının bir adım daha yakın olduğu bir kamu vazifesinden çıkarak belli ailelerin eline geçerek kapalı bir şirkete dönüşmüştü. Özellikle XVIII. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden itibaren, ilmiye kadrolarına sahip fertler, varislerini belirleme gücüne sahip olmuşlardı. Bu güç sayesinde ulema çocukları yaş ve vafsa yönelik kıstasları bertaraf ederek aile isimleri sayesinde müderris olabiliyorlardı. İlmiyenin liyakatten uzaklaşarak içine kapanması, Osmanlı Devleti'nin kendisini açıkça sorgulamaya başladığı bir dönemle örtüşüyordu. Bu bağlamda XVII. Yüzyıl'ın öne çıkan nasihatnameleri olan Hasan el-Kafi Akhisari'nin, *Usûl el-Hikem fî Nizâm el-Âlem*'inde *Hırzû'l- Mülûk*'te, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhis ül-Beyan fî Kavânin-i Âli Osman*'ında ilmiyenin yozlaşması ele alınarak medrese eğitimi ile ulemanın liyakati üzerine öneriler getirilmişti. İlmiyenin içine kapanarak hantallaşması ve liyakatten uzaklaşması Osmanlı düşüncesi için çok önemli bir konu olmasının yanı sıra ilmiye reformu, Osmanlı mütefekkirleri için son derece hassas bir meseleydi. Osmanlı uleması devlet felsefesinde mümtaz bir konuma sahipti. Peygamberin varisleri ve Kelamullahın yaşayan temsilcisi olarak görüldükleri için reform yazarları dahi ulemanın can ve makam güvenliğine yönelik doğrudan bir müdahale fikrine büyük bir ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Bu bağlamda müderrislerin ve medrese eğitiminin seviyesinin düştüğüne inanan Osmanlı mütefekkirleri bu durumu eleştirirler de konuyu ele alırken da ulemaya müdahale konusunda

hassas davranmışlardı. İlmîye sınıfının geleneksel haklarını ve özerkliğini zedeleyecek bir düzenleme fikrinden büyük oranda kaçınmışlardı. Bu bağlamda okumakta olduğunuz çalışmada Osmanlı düşünce hayatında ilmiyenin içine kapanmasının ve bunun medreseler üzerindeki etkisinin nasıl tartışmalar yarattığı ve bu duruma çözüm olarak hangi fikirlerin öne sürüldüğü “Usûl el-Hikem fî Nizâm el-’Âlem”, “Hırzû’l-Mülûk”, “Telhis ül-Beyan fî Kavânin-i Âli Osman”, gibi Osmanlı Nasihatnameleri üzerinden ele alınacaktır. Böylelikle hem bilim ve eğitim hem de düşünce tarihimiz açısından önemli bir mesele aydınlatılmaya çalışılacaktır.

MEDRESELERİN VAKFİYELERDE GEÇEN TÂBİR VE ISTILAHLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nilgün ÇEVRİMLİ

Kültür tarihimizin önemli müesseselerinden biri olan vakıflar, insanların hatta diğer canlıların faydalanması için ve sadece Allah rızasını kazanmak amacıyla oluşturulmuş özel kurumlardır. Bu kurumların varlıklarını hukuki olarak belgeleyen, kendileri de korunması gerekli kültür varlığı niteliğinde olan vakfiyeler ise günümüzde bütün disiplinler için oldukça önemli veriler sağlayan belgelerdir.

Vakfiyelere bakıldığında; medreseler vakıf olarak inşa edilmiş, eğitim yapılarının önemli bir grubunu oluştururlar. Bu yapıların inşası ve verdiği hizmetler, yönetim ve personel gibi fiziki ve sosyal açıdan sürdürülebilirlikleri de yine vakıflar aracılığı ile sağlanmıştır. Bu kurumların işleyişine yönelik her türlü şart ise vâkıflarınca vakfiyelerinde ayrıntılı şekilde belirtilmiştir.

Vakfiyelerde söz konusu kurumların gerek mimarisi, gerekse kullanım amaçları, hizmet veren, hizmet alan kişiler ve ilintili olduğu alanlarla ilgili aktarımlarda döneme özgü bir terminoloji kullanılmıştır. Bu açıdan vakfiyelerde yer alan medrese ve medreseyle ilişkili kavramlar için de bu durum söz konusu olup, şimdiye kadar bu konuda bir çalışma yapılmamıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kayıtlı bulunan 13. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıl sonuna kadar olan dönemleri kapsayan vakfiyelerden seçilen örnekler üzerinden, medreselerin değişik yönlerden ele alındığı *ıstılâh ve tâbirler* /terim ve deyimleri konu alan bir çalışmadır.

Dönemin en önemli eğitim kurumlarından olan medreselerin “medrese” sözcüğü dışında hangi terimlerle adlandırıldıkları, medrese türleri, mimâri planları ve bu planda yer alan mekan adlandırmaları ile inşa, ihyâ, tâmir ve terimlerine ilişkin terimler ortaya konacaktır.

Bunun yanı sıra medrese vakfı kurucuları ve medreseleri yaptırma gâyeleri, yönetim, medresede bulunan idâri, ilmi ve diğer görevliler, öğrenciler ve bunların yükümlülükleri, vâkıflarınca öğrenci veya öğretici olanlarda aranan vasıflar, okutulan dersler, terim ve deyimler bazında ele alınarak, vakfiyelerden kısım örnekleriyle desteklenerek anlatılacaktır.

MEDRESE EĞİTİMİNE ENTELEKTÜEL BİR KATKI: ŞERH VE HÂŞİYE YAZICILIĞI / HADİS İLMİ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

Sezai ENGİN

Osmanlı ilim geleneğinde genelde rivayet ilimlerinin özelde ise hadis ilminin fıkıh, kelam ve tefsir gibi ilimlere göre daha az gündem oluşturduğu şeklinde genel bir kabalıden söz edilebilir. Ancak medrese eğitim programları incelendiğinde hadis ilminin de en az diğer ilimler kadar önem verilen bir alan olduğu rahatlıkla görülebilir. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-sahîh*, Radiyyuddin Sâgânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr*, Hatîb Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-mesâbih* gibi eserleri medrese müfredatında okutulan hadis eserleridir. Metodolojik olarak ise İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadis*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Nuhbetü'l-fikeri* ders kitabı olarak takip edilmiştir. Ayrıca Saçaklızade *Tertibu'l-ulûm*'da Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye*'sinin de usul derslerinde okutulduğundan bahsetmektedir.

Temel ders kitapları olarak belirlenen yukarıdaki eserler üzerine bu dersleri okutan müderrislerin telif ettikleri şerh ve haşiyeler de müfredatta önemli bir yer almıştır. İbn Melek'in (ö. 821/1418) *Meşâriku'l-envâr* için yazdığı *Mebâriku'l-ezhâr* adlı şerhi ilk akla gelen eserdir. Müderris olan İbn Melek'in eseri uzun yıllar müfredatta ders kitabı olarak yer almıştır. Müfredatlarla ilgili yapılan araştırmalarda değinilme de dönem müderrislerin kaleme aldıkları şerh ve haşiyeler de kaynak kitaplar bağlamında zikredilmelidir. Çünkü genel kabule göre Osmanlı ulemasının önceki eserlere yazdıkları şerh ve haşiyeler ders kitabı veya yardımcı kitap olarak medreselerde takip edilmiştir. Örneğin XV. yy. ulemasından ve Bursa medresesi müderrislerinden Molla Gûrânî (ö. 893/1488) Buhârî'ye *Kevseru'l-cârî*, XVIII. yy. müderrislerinden Yusufefendizâde (ö. 1167/1754) *Necâhu'l-kârî* isimli birer şerh kaleme almışlardır. Şarihlerin bu çalışmalarını öğrencileriyle paylaşmadıklarını, derslerinde kaynak olarak kullanmadıklarını ve sonraki dönem müderrisleri tarafından bu eserlere başvurulmadığını düşünmek zordur.

Hadis usûlü alanında da müderrisler tarafından şerh ve haşiye türünde önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Örneğin Birgi Ulu Camii müderrisi Dâvûd el-Karsî (ö. 1169/1756) Birgivi'nin (ö. 981/1573) hadis usulüne dair risalesine *Şerhu Usûli'l-hadis li'l-Birgivi* adıyla bir şerh kaleme almıştır. Yusuf el-Harpûti (ö. 1292/1875) ve Mustafa Şevket (ö. 1292/1875) ise bu şerh üzerine birer haşiye kaleme almışlardır. Yusuf el-Harpûti Medine Mahmudiye medresesi müderrislerinden, Mustafa Şevket Efen-

di Fatih dersiâmlarındandır. Dönemin bir diğer muhaşşîsi Mehmed Trabzonî (ö. 1200/1786) İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ına haşiye yazan müderrislerdendir. Trabzonî Süleymaniye müderrislerindendir. "Hâfız-ı kütüb" ünvanı da almıştır. Hadis derslerinde İbn Hacer'in *Nuhbe* şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'ı takip etmiştir. Kendi ifadesine göre öğrencilerinin isteği üzerine *Nüzhe*'ye bir haşiye kaleme almıştır. Aslında birçok müellifin telif ettikleri eserlerin mukaddimesinde kullandıkları "öğrencilerimin isteği üzere" ifadesini haşiyenin telif gerekçesi olarak kullanmıştır. XIX. yy. uleması içinde önemli isimlerden olan Trabzonî'nin kullandığı ifadeden de yola çıkarak bu haşiyesinden ders okuttuğu medresede yararlanmadığını düşünmek mümkün değildir.

Bu çalışmada Osmanlı müderrislerinin telif ettikleri ve yukarıda değinilen şerh ve haşiyeler üzerinden Osmanlı medrese geleneğinde hadis eğitim ve öğretiminde şerh ve haşiye yazıcılığının etkisi incelenecektir. İçlerinde henüz matbu olmayan bazıların da bulunduğu bu eserlerin müellifleri ve telif gerekçeleri üzerinde durularak şerh-haşiye türünün hadis eğitime katkısı analiz edilmeye çalışılacaktır.

OSMANLI MEDRESE GELENEĞİNDE KELÂM İLMİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Osman DEMİRCİ

Osmanlı medreselerinin kuruluşundan itibaren kelâm derslerinin ciddi bir meş-rûiyyet sorunu yaşamadan medreselerde okutulması, bu sorununun Osmanlı'dan önce Anadolu medreselerinde aşılmış olduğu ve bu medreselerde de kelâm ilminin okutulmaya başladığını göstermektedir. Osmanlı'da ilim tasnifi yapan âlimlerin kelâm ilmine bakışlarını büyük oranda Gazzâlî (ö. 505/1111) belirlemiştir. Gazzâlî'nin kelâm kitabı olarak medreselerde okutulan bir eseri olmamış olsa da kelâm ilmine yönelik eleştirel duruşu Osmanlı ilmî muhitini derinden etkilemiştir. Medrese hiyerarşisinin en alt kademesinde dahi kelâm ilminin müfredata konulmasını aklî ilimlere ilgisi oldukça fazla olan Fatih Sultan Mehmed'e borçluyuz. Onun zamanında hazırlanan medrese müfredatı ideal müfredat olarak sonraki dönemlerde de korunmaya çalışılacaktır. Osmanlılarda, genel medreseler dışında dârulkurra, dârulhadis, dârü't-tıp ve hey'et medreseleri (rasathaneler) ile daha sonraki dönemlerde kurulan dârulmesnevîler gibi ihtisas medreseleri ve devlet adamı yetiştirmek amacıyla kurulan Enderun mektebinde kelâm ilmi okutulmadığından, sadece genel medrese müfredatı içerisinde kelâm ilminin yerini tayin etmek durumundayız.

Fetih öncesi dönemde Osmanlı medreselerinde hangi kelâm metinlerinin okutulmuş olduğu çok net değildir. Bununla birlikte sonraki dönem medrese geleneğini belirleyen bu dönemin medreselerinde müderrislik yapmış âlimlerin ilmî çalışmalarından hareketle bir tahminde bulunulabiliriz. Medreselerde ne tür ders programlarının uygulandığını kânunnâmeler, vakfiyeler, *Kevâkib-i Seb'a* risalesi ve icâzetnâmeler gibi resmî belgelerin yanında hangi kitaplara daha fazla şerh ve hâşiye yazıldığı, hangi kitapların matbûve hangilerinin istinsahının daha fazla olduğu gibi resmî olmayan belgelerden de tesbit edebilmekteyiz.

Gerek ıslahat sonrası medreselerde ve gerekse Batılı tarzda kurulan yeni mekteplerde kelâm dersi müfredata konulmuş olsa da klasik Osmanlı medreselerindeki eğitimin zayıflamış olmasına paralel olarak klasik Osmanlı medreselerindeki kelâm eğitimi seviyesinde bir kelâm eğitiminden bahsedemeyiz. Osmanlı klasik dönemi medrese hiyerarşik sistemi içerisinde mutlaka okutulması gereken hacimli ve ileri düzeydeki kelim metinlerinin artık okutulmadığı görülecektir. Batı tarzı yeni mektepler açılıp medreselerde ıslah yoluna gidilse de okutulan kelâm kitaplarında herhangi bir yenilenme olmadığı gibi öğretim metotları da geleneksel şekilde devam ettirilecektir.

Batıda gelişen bilimsel ve felsefi gelişmeleri dikkate alacak yeni kelâm kitaplarının yazılmasının yanında batı bilim ve felsefesine vâkıf olan yeni bir kelâmcı tipinin yetişmesi gerektiği kaçınılmaz bir gerçek olarak ortada durmaktadır ki bu duruma ilk dikkat çekenlerden biri Osmanlı devletinin son şeyhülislamlarından olan Musa Kâzım Efendi olacaktır. Onun bu konu üzerindeki ısrarlı duruşu aslında medresenin ıslahıyla birlikte kelâm ilminde de bir yenileşmeye gidilmesinin kaçınılmaz bir realite olduğunu göstermektedir. Mesele sadece kitapların değişmesiyle sınırlı da değildir. Kelâm ilmine zemin hazırlayacak olan pozitif ilimlerin de medreselerde okutulmasının gerekliliği de üzerinde özellikle durulan meselelerden olacaktır.

Bu tebliğde Osmanlı medreselerinde kelâm öğretiminin meşrûiyet sorunu yaşıyıp yaşamadığı meselesi, tarihî süreç içerisinde kelâm ilminin medrese müfredatında nasıl konumlandığı, öğretim metodu, medrese hiyerarşisi içerisinde sair ilimlere göre kelâm ilminin konumu, hangi kitapların temel metin olarak okunduğu ve bu kitapların genel özellikleri, bu kitapların bir bütün olarak okutulup okutulmadığı meselesi, kitapların okunma süresi, kitapların kendi içlerindeki hiyerarşileri gibi konular ele alınacaktır.

'TARÎK-İ MÛTÂLA'A-İ DERS BEYÂNINDADIR': METİN YA DA ŞERH NASIL OKUNMALIDIR?

Sami ARSLAN

Osmanlı modernleşmesi birçok alanda olduğu gibi eğitim sahasında da derin tartışmaları beraberinde getirmiş, dönemin münevverleri ve ulema "icâd ile ihtirâ" arasında hayrete düşmüştür. Medreselerin ıslâhını kâbil görmeyen birçok tanzimat aydını "Softalığa dair" yazılar kaleme alarak medreselerin lağvını çözüm olarak görmüşlerdir. Bunun yanı sıra Şeyh Alizâde, Âlimcan İdrîsî ve Eşrefefendizâde Şevketî gibi kimseler ise medreselerin ıslâhının geleneksel kurumlar içinde yapılmasını teklif etmişler; bu bağlamda birçok makale, ıslahatnâme, risale, rapor vs. kaleme almışlardır. Bu yazılan eserlerde ise daha ziyade medreselerin kurumsal organizasyonu, okutulan disiplinler, ders müfredatı, personel ihtiyacı gibi konular gündeme alınmıştır. Ezcümle, mezkur çalışmalar nelerin okutulması ya da ne kadar zamanda okutulmasını gündeme almış; bu kitapların nasıl okutulması gerektiğini ya da başka bir ifadeyle okuma yöntemlerini neredeyse mühmel bırakmıştır.

Bu tebliğde 1874 yılında -kuvvetle muhtemel- Ohri'de istinsah edilmiş bir müfredat taslağının özellikle hatime kısmı incelenecektir. Bugün Makedonya Ohrid Kütüphanesi'nde bulunan *Kânunnâme der Tesviye-i Tarîk-i Tedrîs* isimli bu taslak programın birincil muhatabı şeyhülislamlık olup içerisinde ağırlıklı olarak medrese müfredatına yönelik teklifler bulunmaktadır.

Ulemadan 15 kişi tarafından hazırlanan ve Ohrili Emin Sipahîzâde Salih Lutfî tarafından istinsah edilen taslak program 1 mukaddime, 1 maksat, 8 madde ve 1 hatimeden oluşmaktadır. Mukaddimede tedrisatın ıslâh ve tesviyesine neden ihtiyaç duyulduğunun îzahı yapılmaktadır. Programın maksadı ise "**'Ale'l- 'umûm talebe-i 'ulûm haklarında enfa' olan tarîk-i tedrîs beyânındadır.'**" şeklinde açıklanmaktadır. Daha sonra risalede teklif edilen yeni müfredat 8 madde halinde ele alınmaktadır. Bizim asıl konumuz olan hatime ise ders çalışma/mütalaa yöntemlerine ayrılmıştır.

Tebliğ iki bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde risalenin içeriği icmalen tanıtılacaktır. Okutulması teklif edilen disiplinler, bu disiplinlerde okutulması tavsiye edilen kitaplar, ders zamanları ve risalede geçen kavramlar bu bölümün konuları içerisindedir. Tebliğde daha merkezi bir yer tutacak olan ikinci bölümde ise risalede tavsiye edilen okuma yöntemlerine odaklanılacaktır. Bu bölümde mezkur program/risalenin ne tür okuma yöntem/leri tavsiye ettiği ele alınacaktır. Risalede teklif edilen yöntem-

lerin muhatabı ise okuyucu ve öğreticidir. Zira kitabın nasıl okunması gerektiğinin yanı sıra nasıl okutulması gerektiğine yönelik teklifler de yer almaktadır. Ayrıca taslak programda, okumaya konu olan eserin metin ya da şerh olmasına göre tavsiye edilen okuma yöntemi de değişmektedir.

OSMANLI MEDRESE DERS MÜFREDATINDA ARAPÇANIN YERİ

Betül CAN

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı medreselerinde Arapçanın ders programlarındaki yeri ve bu bağlamda Osmanlı medrese eğitiminde Arapçanın nasıl bir konuma sahip olduğunu araştırmaktır.

Yazılı kaynak (literatür) taramasına dayanan bu çalışmada kullanılan araştırma yöntemi, "tarihsel model"dir. Tarihsel modelle, belli bir geçmiş olay ve bu olayın günümüze etkileri incelenmektedir. Tarihsel araştırmaların verilerini, yazılı kaynaklar (örneğin, kitaplar, dergiler, arşiv belgeleri, resmî yazışmalar, sözleşmeler vb.) oluşturmaktadır. Söz konusu çalışma da tarihî verilere dayanarak çıkarımlar yapmaya yönelik olduğundan; bu yöntemin kullanılması uygun görülmüştür.

Araştırma türü ise betimseldir; betimsel araştırmalar, geçmişte ya da hâlâ var olan bir durumu olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalardır. Bu çalışmada da geçmişte var olan bir kurum olan medrese eğitimi, olduğu gibi yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamını, Osmanlı Devleti'nin yüksek öğrenim kurumu olan medreselerin eğitim sistemi oluşturmaktadır. Kapsamın bir parçası niteliğindeki araştırmanın örneklemini ise, bu medrese eğitimi içerisindeki Arapçanın öğretimi oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem türlerinden küme örnekleme yöntemi kullanılarak Arapça öğretimi; sarf ilmi, nahiv ilmi ve belâgat ilmi olarak kümelenmiştir.

Nitel bir çalışma olan araştırmamızda, nitel çalışmalarda kullanılan veri toplama yöntemlerinden belge toplanması ve analizi, yapılan eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi gibi veri kaynaklarına başvurulmuştur. Çalışmanın verileri nitel olduğundan, veri toplama tekniği olarak "belgesel tarama" kullanılmıştır. Bu çalışmada, konuyla ilgili arşiv belgeleri, vakfiyeler, kânûnnâmeler, otobiyografiler, icâzetnâmeler, ders programları ile Türkçe, Arapça, Osmanlıca olmak üzere çeşitli dillerde yayımlanmış kitaplar, sözlükler, makaleler, bildiriler, medrese eğitimi üzerine yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları taranarak medreselerde Arapça sarf, nahiv, belâgat üzerine okutulan ders kitapları incelenmiştir. Verilerin analizi için ise, nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada temel aldığımız genelde Osmanlı eğitim sistemi içerisinde ve özelde de medreselerde okunan ya da okutulan ilimler, ders kitapları ve programı hakkında bir bütün olarak bilgi veren kaynakların başlıcaları; İshâk b. Hasan et-Tokâdî'nin (ö.1689) *Nazmu'l-'Ulûm'u* (*Manzûme-i Tertib-i 'Ulûm*), Saçaklızâde olarak tanınan Muhammed

b. Ebûbekir el-Mar'aşî'nin (ö.1733) *Tertîbu'l-'Ulûm'u*, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (ö.1780) *Tertîbu'l-'Ulûm'u*, Nebî Efendizâde olarak bilinen 'Ali b. 'Abdullah el-Uşşâkî'nin (ö.1786), *Kasîde fi'l-Kutubî'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm'u*, meçhul bir müellifin *Manzûme fi Tertîbi'l-Kutub fi'l-'Ulûm'u* ve Fransız hükümetinin isteği üzerine, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hükümeti tarafından meçhul bir müderrise yazdırılan *Kevâkib-i Seb'a*'dır.

Bu çalışmada söz konusu eserler ışığında Osmanlı medrese müfredat programlarında Arapçaya dair sarf, nahiv, lugat, me'ânî, beyân, 'arûz, kavâfi, inşâ, vad', muammâ, karzuş-şî'r ve eş'âr dersleri ile bu minvalde okutulan ders kitapları ele alınmıştır.

Bu sayede günümüz modern dil öğretim yöntemlerini uygularken Osmanlı medrese müfredat programı çerçevesinde Arapçanın nasıl bir konumda olduğunu incelemiş ve okutulan klasik Arapça gramer kitaplarını gözden geçirmiş olacağız.

18. YÜZYIL SONLARINDA III. SELİM DÖNEMİ ISLAHAT LAYİHALARINDAN TATARCIK ABDULLAH MOLLA LAYİHASI

Osman ÖZKUL

18. Asırlardaki Osmanlı uleması hakkında iki önemli Osmanlı tarihçisinin ifadeleri ilmiye alanında ciddi bir islahata ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Buna göre, arasında cehalet yaygınlaşmış, ulemâ genellikle ilim tahsilini, şahsi menfaatlerine ve dünyaya alet olarak görmeye başlamıştır. “ilim ilim içindir” ilkesinin yerine “her şey mal-mülk ve şahsi menfaat içindir” anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu” anlamındaki adalet ölçüsü terkedilmiş, kaba ve cahil kişiler, âlim ve faziletli kişilere tercih edilir olmuştur.

Ulemânın içinde bulunduğu bu durum, aynı zamanda halkın da adaletten mahrumiyetine, huzursuzluğuna, çeşitli baskı, fesat ve zulme uğramasına neden olarak görülmektedir. Çünkü adalet örneği olması gereken ulemânın yetiştirdiği medreseler bu sonucun önemli bir nedeni olarak görülmektedir. Gerek medreselerin, gerekse diğer ulemâ zümresinin içinde yer aldığı makamların yetersiz ve liyakatsiz kişilerce işgal edilmesi, ilmiyedeki bozulmanın çeşitli görünümelerini oluşturuyordu.

Burada özellikle ulemâdan Tatarcık Abdullah Efendi’nin Lâyihasından yola çıkarak, ilmiye tarikindeki bozuklukların ortaya çıkışı onun çözüm önerileri ve islahat teşebbüsleri ele alınacaktır Bu hususta Rumeli Kazaskeri Tatarcık Abdullah Efendi’nin, kaleme aldığı layihasının “Derbeyân-ı tarik-ı ulemâ ve müderrisîn ve kudât” başlıklı bölümü analiz edilecektir.

Abdullah Efendi ilmiye tarihinin ancak uzun vadede düzeltilebileceğinin farkındaydı. Çünkü bozulma da uzun bir süreç içinde meydana gelmişti. Ona göre Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şeriata bağlılığı sayesinde, diğer İslâm devletlerinden üstün hale geçmiş ve ulemâya hürmet ilkesine bağlı olagelmıştır. Devletin genişlemesine paralel olarak zamanla bazı kanunlar ve kurallar konulması gerekmiştir. Fakat zamanla ilmiye tariki içine taşradan gelen ve yol-yordam bilmeyenler ile liyakati ve hakkı olmayanların girmesiyle karışıklık daha da artmıştır.

Abdullah Efendi böylece yapılması gerekenlere geçmeden önce, gerçek ulemânın sahip olduğu vasıfları da anlatarak, onların bu özellikleri taşıdıkları dönemlerde devletin düzeni ve halkın da huzur ve adalet içinde olduklarını dile getiriyor. Ondan sonra da mevcut durumu anlatarak, ilmiye tarihinin ne kadar büyük bir bozulma geçirdiğini ortaya koyuyor.

Abdullah Efendi'nin bu teklifleri ilmiye tarihinin bütün yönleriyle ıslahı için yetersizdir. Ancak, kısa vadede alınması gereken bir tedbir olarak, ilmiye tarihinde rüşvet ve kayırmaların ortadan kaldırılabildiği için, memuriyet kararlarının üst tarafına padişahın hattı ile âli emirler yazılmasını ve her zaman gereği gibi iş görülebilmesi için ulemâ ve kadıların kaydedildiği rûznâme defterlerine kaydın yapılmasını teklif ediyor. Böylece keyfilik ortadan kalkacak ve kurallara göre hareket edilecektir.

Ne var ki müzmin bir hastalık halini almış olan rüşvet ve kayırmacılık ile ulemânın menfaatlerini ön planda tutan tutumları bu konuda atılacak adımlara engel olmuştur. Bu nedenle Abdullah Efendi düzenlemelerin bütün kurumları kapsayacak şekilde ele alınması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden lâyihasında askeri ıslâhatın âcilen ele alınmasını savunurken, ilmiye ıslâhının kısa ve uzun vadede alınacak bir takım tedbirlerle ancak mümkün olacağını dile getirmiştir. Onun burada sadece ilmiye sınıfı ile ilgili tekliflerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Ne yazık ki Tatarcık Abdullah Efendi'nin ıslahat teklifleri bir bütün olarak uygulanamamıştır. 1796 senesinde vefat etmiş ve ondan sonra da ilmiye alanındaki ıslahat davasını ciddi olarak güden kimse çıkmamıştır.

İKİ FARKLI MERKEZ İKİ FARKLI NİZAMNÂME: 1914 ISLAH-I MEDÂRİS VE 1921 MEDÂRİS-İ İLMİYE NİZAMNÂMESİ

Arzu GÜLDÖŞÜREN

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçte devletin en önemli eğitim kurumlarından biri medreselerdi. Sahip olduğu bu önemli konum dolayısıyla medreseler ve bu kurumla ilgili pek çok husus Osmanlı araştırmalarının merkezindeki konular arasında yer almıştır. Medreselerle ilgili üzerinde en fazla durulan meselelerden biri modernleşme dönemiyle birlikte bu müesseselerin ıslahı için girişilen faaliyetler olmuştur. Araştırmacılar tarafından ıslah ve bu yolda yapılanlar üzerine çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu tebliğde bundan önceki araştırmalarda çeşitli vesilelerle kendilerinden bahsedilen ve fakat birlikte ele alınıp bir arada değerlendirilmeyen iki ıslah nizamnâmesi üzerinde durulacaktır. Bunlardan birincisi İstanbul merkezli olarak Mustafa Hayri Efendi'nin Şeyhülislamlığı zamanında 1 Ekim 1914'de ilan edilen Islah-ı Medâris Nizamnâmesi, ikincisi Ankara'da TBMM tarafından hazırlanan ve 8 Mayıs 1921'de ilan edilen Medâris-i İlmîye Nizamnâmesi'dir. Bu iki nizamnâmenin hazırlanmasına kadar yaşanan süreçten kısaca bahsedildikten sonra iki farklı siyasi merkezin bu nizamnâmeleri hazırlamaktaki amaçları, maddeleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları ve nihayetinde ıslah yolunda giriştikleri faaliyetlerin neticeleri üzerinde durulacaktır.

İstanbul merkezli birinci nizamnâme İstanbul medreselerinin bilhassa teşkilat bakımından ıslahını öngörmektedir. Ankara Hükümeti tarafından tanzim edilen ikinci nizamnâme ise taşrada çeşitli nedenlerle kapanan medreselerin yeniden açılmasını hedeflemektedir. Çalışmada her iki nizamnâmenin müderrisler, talebeler, okutulacak dersler, talebenin kabulü, medresenin idaresi, imtihanlar ve medreseyle ilgili diğer hususlar konusunda ne gibi öneriler getirdiği üzerinde durulacaktır. Buradan hareketle iki nizamnâmenin daha doğrusu iki farklı merkezin medreselerin ıslahını özellikle hangi sebeplerle lüzumlu gördükleri, ıslahı gerçekleştirme yolunda öne çıkardıkları hususların neler olduğu, nasıl bir program takip edilmesini teklif ettikleri ve gelinen noktada amaçlarına ne kadar ulaşabildikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken bir taraftan da her iki metnin kendilerinden önce kaleme alınan nizamnâmelerden ne kadar etkilendikleri üzerinde de durulacaktır. Nihai noktada iki nizamnâmenin uygulamaya konma aşaması, karşılaşılan zorlukların neler olduğu ve ıslahı gerçekleştirme yolundaki başarıları/başarısızlıkları da araştırılacaktır. Sonuçta iki farklı merkezin medreselerle ilgili ana yönelişlerinin neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Tebliğde her ne kadar bu iki nizamnâme merkeze alınsa da aslında medreselerin ıslahını hazırlayan ortamın, problemlı görölen konuların, ıslah yolunda atılan adımların, gerçekteşen ya da gerçekteşmeyen hususların bu iki örneğ üzerinden genel bir değerdendirmesi yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca iki nizamnâmenin öncesinde ve sonrasında çıkartılan diğder nizamnâmelerle ilgileri, benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulacaktır. Her iki nizamnâmenin kendilerinden sonraki nizamnâmeleri nasıl etkilediklerinden de bahsedilecektir.

ISLAH-I MEDÂRİS NİZAMNÂMESİ'NE (1914) GİDEN YOLDA MEDRESE ISLAH RİSÂLELERİ

Zeynep ALTUNTAŞ

Modernleşme taleplerinin yoğunlaştığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru medreseler, dikkate değer önemli tartışma konularından biri haline gelmişti. Çeşitli sosyal ve siyasi sebeplerin etkisiyle maddi ve manevi gerilemeye başladığı söylenen ve dolayısıyla itibarı azalmaya başlayan medreselerin ıslah edilip yeniden düzenlenmesi yönünde birçok yazı kaleme alınmıştı. Medreselerin mevcut durumu hakkında bazı uyarıları ve talepleri içeren bu yazıların muharripleri arasında medresede öğrenim gören veya medreseden mezun olan talebeler ile müderrisler de bulunmaktaydı. Daha çok gazete ve dergilerde çıkan medreselerin düzenlenmesiyle ilgili bu makalelerin yanında sayısı fazla olmamakla birlikte müstakil olarak neşredilen eserler de mevcuttu.

Bu tebliğde, 1 Ekim 1914 tarihli "*İslah-ı Medâris Nizamnâmesi*"nden önce medreselerin ıslah edilmesi yönünde müstakil risâle yazdığı tespit edilen medrese kökenli şahsiyetlerin risâleleri ele alınacaktır. Bu bağlamda gerek medreselerin ıslahıyla ilgili yazılmış kapsamlı risâlelerden biri olması gerekse son dönem medreselerinin geri kalma sebeplerini açıklayarak teklifler sunması bakımından ilk müstakil risâle yazarı Köprülülü Şeyh Ali Efendizâde Hoca Muhyiddin Efendi'nin 1897 yılında Mısır'da basılmış *Medreselerin Islahı* metni merkezde konumlandırılacaktır. Hoca Muhyiddin'in medrese ıslahının nasıl yapılacağına dair açık bir program ortaya koyduğu, medreselerle birlikte mekteplerin durumunu da gözardı etmeden medrese ve mekteplere birtakım eleştiriler yönelttiği bu risâlesi Diyarbekirli Mehmed Faik Efendi'nin (*İslah-ı Medâris*) 1909, Vildan Faik Efendi'nin (*İslah-ı Medâris Hakkında Nizamnâmedir*) 1909, Aydın Mebusu Mehmed Ubeydullah Efendi'nin (*İslah-ı Medâris-i Kadîme*) 1910, Kazanlı Halim Sabit Efendi'nin (*Ulema ve Talebe-i Ulûm Efendilere İslah-ı Medâris Münasebetiyle*) 1911 ve Mehmed Şevketî Efendi'nin (*Medâris-i İlmiye Islahat Programı*) yine 1911 tarihli medreselerin ıslahına yönelik tespit ve tekliflerini içeren risâleleriyle genel olarak karşılaştırılacaktır. Özelde ise medreselerde okutulacak dersler, derslerin dili, medrese kısımları, tahsil süresi, mezunların istihdam alanları, medrese ve mektep tedrisinin yakınlaştırılması veya geçişkenliği, sınıf geçme sistemi gibi ıslah metinlerinde yer alan benzer veya farklı teklif ve tenkitlerin olduğu tartışmalı konular analiz edilecektir. Tüm bunlar yapılırken risâle yazarlarının kimler olduğu da gözönünde bulundurulacak, risâlelerin 1 Ekim 1914 tarihinde yayımlanan *İslah-ı Medâris Nizamnâmesi*'yle irtibatına genel çerçevede bakılacaktır.

Sonuç itibariyle doğrudan medrese kökenli olan veya medreseyle bir şekilde irti-batı söz konusu olan risâle yazarlarının *Islah-ı Medâris Nizamnâmesi*'ne giden süreçte konuya vukuflarından mütevellid yaptıkları zeleřtirileri, tenkit ve teklifleri gösterilecektir. Böylece bir kısmı zaman zaman araştırma eserlerde de kaynak gösterilen bu risâlelerin ilk müstakil risâle olması açısından Hoca Muhyiddin Efendi'nin eseriyle karşılaştırılması yapılacaktır.

MÜDERRİS VE TALEBELERİNİN KALEMİNDEN OSMANLI DEVLETİNİN SON ÇEYREĞİNDE MEDRESELERİN AHVALI

Mustafa ÖCAL

Osmanlı devletinin en temel ve geleneksel eğitim kurumlarının başında medreselerin geldiği bilinmektedir. Medreseler, devletin kuruluşu, gelişmesi ve yükselmesinde çok önemli rolü olan kurumlardan biri olduğu gibi ne yazık ki gerileme ve çöküşünde de önemli rolü olanlardan biri olmuştur. Bu bağlamda; medreselerin gelişme, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinin objektif olarak incelenmesi, artıları ve eksileriyle ortaya konulması gerekmektedir. Bu anlayıştan hareketle biz, hazırladığımız tebliğimizde önce, XVII. asırdan itibaren “ulûm-ı dâhile” denilen derslerin -günümüz deyimıyla kültür derslerinin- program dışına çıkarılmasından sonraki gelişmelere kısaca temas ettikten sonra asıl konumuz olan ve devletin son çeyreğinde / 20. asrın başında Osmanlı medreselerinin geldiği noktadaki ahvalini irdeledik.

Tebliği hazırlarken; öncelikle ve ağırlıklı olarak medresede görev yapan müderrislerle talebeler tarafından kaleme alınıp Sıratımüstakîm, Sebilürreşad vb. yayın organlarında neşredilen yazılardan istifade ettik. Söz konusu yayın organlarında medreseler hakkında neşredilen yazıları inceleyenler bilirler ki; devletin son döneminde bu kurumlarda çok trajik ve dramatik durumlar yaşanmıştır.

Müderrislerden bazıları, kaleme aldıkları yazılarında medreselerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumla ilgili tespitler yaptıktan sonra yeniden o şeametli dönemlerine dönebilmeleri için nasıl islah edilmeleri gerektiği hususunda teklifler yapmaktadırlar. Müderris yazılarından bazıları: Bayezid Dersiâmlarından Gürünlü Hilmi; Islahât-ı Medâris Hakkında Bir Mütalaa, Tunalı Hilmi; Medreseler Kongresi (Osmanlı Müslüman Ulemâsına Bir Davet); Lâ (rumuzuyla bir müderrisin kaleme aldığı); Medreselerin Islâhı; Bursa Camii Kebir Dersiâmlarından Ahmed Zaid; Islâh-ı Medâris Bugün Ne Suretle Kabil Olabilir?, Kazanlı Halim Sabit; Islâh-ı Medâris Münasebetiyle, Bayezid Dersiâm Müderrislerinden bir grubun hazırlayıp yayımladıkları; Medreselerin Islâhı Mesâil-i Umumiyledir, Müftizade; İstanbul Medreseleri (1. 2.) ve Aksekili Ahmet Hamdi'nin; “Yeni İslâm Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor” başlıklı raporu.

Buna karşılık talebeler ise içinde bulundukları sefaletleri, ilgisizlikleri, perişanlıkları dile getirerek hocalarından ve devletten sorunlarına çare bulmaları için adeta yalvarmaktadırlar. Onlardan da birkaç örnek vermemiz gerekirse; “Medreselerimiz Hâlâ Bir Yoluna Konulmadı”, “Islah-ı Medâris ve Esbab-ı İnhitatımız”, “Talebe-i Ulûm'ın Feryat-

ları”, “Dertlerimiz”, “Medreseleri İslah Edecek Eller Nelerle Uğraşıyorlar?!” Ne Doğmaz
Günmüş Ey Acizlerin Kudretli Hallâkı!”, “Vebali Müderris Beylerin Boynuna”, “Gölge
Etmeyin Başka İhsan İstemeyiz!..”, “Zavallıyız, Ruh ve Hayat İstiyoruz”, “Ümit ve İntizar
İçindeyiz”, “Ders Vekâleti ‘Aliyesine Açık Arıza...”

Eğer; Maarif Nazırları ve Şeyhülislâmların öncülüğünde 1910, 1914 ve 1917’de peş
peşe medrese ıslah nizamnameleri hazırlanıp, bu eğitim kurumlarına bir çekidüzen
verilmeye çalışılmışsa, belki de müderris ve talebelerin eleştirileri sebebiyledir.

Biz hazırladığımız bu tebliğimizde, son dönemde medreselerde yaşananları oldu-
ğu gibi görüp, irdileyip bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Umulur ki, çağımızdaki bütün
eğitim ve öğretim kurumları mensuplarınca ve bilhassa İmam Hatip Lisesi ve İlâhiyat
Fakültelerimizdeki meslektaşlarımızca “kıssadan hisse” çıkarılır ve gereği yapılır...

Osmanlı devletinin bu en geleneksel ve köklü eğitim kurumunun içerisinde olan
ve çöküntü dönemini bire-bir yaşayan müderrislerle talebelerin düşünce ve tespitleri
harmanlanarak hazırlanan bu tebliğ bir “sonuç” değerlendirmesiyle son bulmaktadır.

OSMANLI DÖNEMİ URFA VAKIFLARININ EĞİTİM-ÖĞRETİM ALANINDAKİ HİZMETLERİ

Mehmet MEMİŞ

Bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Osmanlı dönemi Urfa'sında da, toplumun çeşitli alanlardaki sosyal ihtiyaçları vakıflar aracılığı ile karşılanmıştır. Gerek Urfalı hayırseverler ve gerekse o bölgede görev yapan devlet adamları tarafından kurulmuş olan vakıflar, bir taraftan yaptıkları mimari eserlerle şehrin imarına katkı sağlarken, diğer yandan istihdam ettikleri eğitimci ve yardımcı personel aracılığı ile de eğitim alanında şehir halkına hizmet vermişlerdir. Bu amaçla vakıflar tarafından birçok medrese ve mektep inşa edildiği vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır. Vakıfların bu kurumlar dışında, Urfa camilerinde görevlendirdikleri muallim, muhaddis ve müfessirler aracılığı ile de halkın eğitim ve öğretimine önemli oranda katkıda bulundukları bilinmektedir.

Gerek banileri ve gerekse diğer hayırseverler, eğitim yapılarının inşasından başlayarak, aydınlatma, ısıtma, tefriş, temizlik, bakım ve onarım gibi hizmetler yanında, istihdam edilen personelin maaşları ve talebelerin ihtiyaçları için genellikle arazi ve emlak cinsinden veya bunların nakdi gelirinden mallarını vakfederek, hazırladıkları vakfiyelerle de kurumlarının amaç ve işleyiş usullerini belirlemişlerdir.

Şanlıurfa'da inşa edildiğini bildiğimiz yirmi kadar medreseden ancak sekiz tanesi (bazıları kısmen) günümüze kadar ulaşabilmiştir. Hemen hepsi bir vakıf müessesesi olan bu yapıların geri kalanları ise, bir kısmının yeri dahi belli olmayacak şekilde yok olmuştur. Günümüze ulaşanların ve ulaşamayanların çoğu hakkında en doğru bilgileri vakfiyelerinden elde etmek mümkündür.

Vakıf kayıtları ışığında Urfa vakıflarının eğitim ve öğretim alanında yaptıkları hizmetler şu başlıklar altında ele alınacaktır:

1. Eğitim Kurumlarının İnşası
2. Bu Kurumların Bakım Onarım ve Temizlik Hizmetleri
3. Personel Hizmetleri
4. Kütüphane Hizmetleri

Bu bildiride amaç, vakfiyelerde yer alan ve yukarıda belirtilen hizmet alanlarına tahsis edilmek üzere vakıf kurucuları tarafından şart koşulan hükümlerden hareketle, bu şehirdeki eğitim kurumlarının kuruluş ve işleyişi hakkında bazı tespitlerde bulunmaktır.

OSMANLI DÖNEMİ SİİRT MEDRESELERİ VE TOPLUMSAL HAYATA KATKILARI

Adnan MEMDUHOĞLU

Tarihi çok eskilere dayanan ve Hz. Ömer (r.a.)'in hilafeti döneminde fethedilmiş olan Siirt, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde belli başlı ilim ve kültür havzaları arasına girmeyi başarmıştır. Medrese eğitimi yönüyle zengin bir tarihe ve Tillo, Arvas, Tâğ, Zokayd, Çoğreş, Basret, Serdahl, Derşev gibi günümüzde de hayatini devam ettiren ilim merkezleriyle dinamik bir yapıya sahip olan Siirt'in merkez ve Ristak Bölgesi, Arapçanın ana dil olarak konuşulduğu yerlerdir. Bu üç dilli (Türkçe, Arapça ve Kürtçe) şehirde Osmanlı dönemi boyunca irili ufaklı pek çok medrese kurulmuştur. Ancak Siirt Medreseleriyle alakalı geçmiş dönemlere ait bilgilerin çoğu maalesef yazılı olmaktan ziyade gözleme, şifahi ve sözlü anlatımlara dayanmaktadır.

Kendine has yapısı ve işlevi ile İslam kültür mirasının önemli taşıyıcı ve aktarıcılardan olan Siirt Medreseleri, ilk teşekküllerinden itibaren eğitim faaliyetlerinin icra edildiği fonksiyonel bir kurum olmak yanında bölgedeki toplumsal hayatı da şekillendirmişlerdir. Bu medreselerde, ilim tedrisi ile meşgul olan müderrisler yanında toplumun eğitimi ile ilgili ihtiyaçlarına cevap veren mürşit ve muallimler de yetişmiştir.

Devlet-i Âli Osmaniye bağlı Siirt ve çevresindeki bu medreselerde Şeyh Hamza el-Kebir (v. 1171), Şeyh İbrahim el-Mücahid (v. 1262), Muhammed Et-Tomânî (v. 1416), Mustafa El-Kürdî (v. ?), Hasan El-Fatîr (v. ?), Şeyh İsmail Fakirullâh (v. 1734), Erzurumlu İbrahim Hakkı (v. 1780), Molla Halil es-Siirdî (v. 1843), Sultan Memduh (v. 1847), Zemzemu'l-Hassa (v. 1852), Şeyh Abdurrahman Tağî (v. 1886), Muhammed El-Hazîn (v. 1892), Şeyh Fethullah Verkanisi (v. 1899), gibi çok sayıda âlim yetişmiştir. Gelenek çizgisinde kalarak çoğu "şerh", "ihtisâr" veya "cem" niteliği taşıyan birçok eser de kaleme almış olan bu âlimler, örnek hayatları ve irşat faaliyetleri ile de toplumun ilim ve fikir hayatına yön vermiş, asırlarca birlik ve beraberliğin, huzur ve mutluluğun sağlanmasında bölgenin manevi dinamikleri olarak görev yapmışlardır.

Fatih döneminden itibaren İstanbul'da kurulan resmi hüviyete sahip medreseler kadar olmasa da Siirt'teki sivil oluşumlu bu medreseler asırlar boyu devlet tarafından maddî-manevî yardım görmüş ve Osmanlı sarayı tarafından himaye edilmişlerdir. Bunda merkezin taşrayı kontrol altında tutma siyasetinin rol oynadığını iddia edenler olsa da kanaatimce asıl sebep Siirt Medreselerinin geniş bir coğrafyada sadece ilme hizmet etmekle kalmayıp İslam kardeşliğine, ümmetin birlik ve beraberliğine yaptıkları katkının takdir edilmesidir.

Anadolu'da faaliyet gösteren diğer medreselere oranla Arapça eğitimi çok daha güçlü ve disiplinli sayılan bu medreseler, en zorlu dönemlerde bile ayakta kalmayı başarmış ve bugünlere gelmiştir. Bugün gelinen noktada Siirt Medreseleri köklü ilim geleneği, eğitim kalitesi, hizmet disiplini ve verdiği mezunlarla adeta bir marka haline gelmiştir. Özellikle Tillo medreseleri artık sadece Siirt'teki medreselerle sınırlı olmayıp onlarca medreseyi kapsayacak şekilde geniş bir yelpazeye ulaşmıştır. Bugün başta doğu vilayetleri olmak üzere Türkiye'nin hemen her bölgesine yayılmış olan bu medreselerde aynı disiplin ve yöntemle binlerce öğrenci ilim tahsiline devam etmektedir.

İş bu tebliğde, Siirt medreselerinin eğitim-öğretim yöntemleri, ders programları, müderris-talebe ilişkileri, icazetnameleri, bölge halkı üzerindeki dini ve toplumsal etkileri üzerinde durulacaktır. Bu sayede Siirt medreseleri örneğinden hareketle kadim medrese geleneğinin daha iyi anlaşılması ve bu konuda çalışacak ilim adamlarına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

YUNANİSTAN'DAKİ OSMANLI MEDRESELERİNE AİT VAKFİYELER

Zekai METE

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında kurulan ilk idarî birimlerden birinin yöneticiliğini üstlenen Gazi Evrenos Bey, 1359'da Keşan üzerinden bugünkü Yunanistan topraklarına girip Dimetoka'yı fethetti. Müteakip yıllarda devam eden başarılı seferler sonucunda diğer şehirlerin de ele geçirilmesiyle bu coğrafyada yaklaşık beş yüz yıl sürecek Osmanlı hâkimiyeti de başlamış oluyordu. Osmanlı fetihleri kalıcılığı hedeflediğinden imar, iskân ve ihyâ faaliyetlerine son derece önem veriliyordu. Osmanlı siyasi hâkimiyetinin temelini oluşturan bu politikanın uygulanmasında en büyük rol ise vakıflara düşüyordu. Osmanlılar fetihten hemen sonra bölgeyi vakıflar kanalıyla ihyâ ve imar etmeye başlamışlar, yerleşim birimlerini sayısız vakıf eserlerle donatmışlardı. İşte bugünkü Yunanistan coğrafyasında, günümüzdeki orta ve yükseköğretim kurumlarının işlevlerini gören medreseler de bu şekilde vakıflar tarafından kurulmuş ve asırlarca yine bu kurumlar tarafından idare edilmişlerdi.

E. H. Ayverdi'nin Yunanistan topraklarında tespit ettiği 3.771 Osmanlı eseri içinde yer alan 182 medreseye ait vakfiyenin çoğu maalesef kaybolmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, bugünkü Yunanistan sınırları içinde yer alan 54 kaza merkezi ve köylerinde 1427-1912 tarihleri arasında inşa edilmiş cami, mescit, mektep, medrese, kütüphane, imaret, tekke/zaviye, çeşme, sebil, köprü vb. vakıf hayrâta ait vakfiyelerin sayısı 486'dır. Bunlardan ancak 68 tanesi ya bir medresenin doğrudan kendisiyle ilgilidir, ya da herhangi bir medreseye ait masrafların bir kısmına katkı yapmak üzere düzenlenmiştir. Ayrıca iki vakfiye de müderrisler tarafından kurulmuş diğer vakıflara aittir.

Bugünkü Yunanistan siyasî sınırları içindeki Osmanlı dönemi medreseleri hakkında bilgi verilirken yukarıda adı geçen üç arşiv kurumunda tespit edilmiş vakfiye metinleri esas alınacaktır. İlk önce bunların kazalara göre dağılımı ve tarihleri hakkında bilgi verilecektir. Ardından her vakfın kurucusunun kim olduğu, tesis edilen vakfın asıl amacının ne olduğu açıklanacak ve bu vakfiyelerin medreselerle olan irtibatı, yani bu kurumlara vakfiye metinlerinde ne şekilde yer verildiği ortaya konulacaktır. Bu teknik açıklamalardan sonra da

Adı zikredilen her medresenin hangi şehrin hangi mahallesi veya mevkiinde bulunduğu,
Tespit edilebiliyorsa kurucusunun kim olduğu
Müstakil binasının bulunup bulunmadığı

Eğer vakfiyede izah varsa binaların ne tür fizikî özelliklere sahip oldukları
Görevlilerin isimleri, unvanları ve ne kadar ücret aldıkları
Müderrislerin diğer görevleri
Medreselerde kaç gün eğitim verildiği
Ne tür derslerin öğretildiği
Vakfedilmiş kitaplar varsa isimleri ve sayıları
Öğrencilere tanınan maddî imkânlar
Bu kurumların ne tür masraflarının olduğu
Bunların karşılanması için tahsis edilmiş olan gelir kalemleri
Vakıf yönetiminin ve dolayısıyla medreselerin karşılaştığı çeşitli sorunlar vb. hakkında detay bilgiler aktarılacaktır.

Yukarıda da temas edildiği üzere, bu tebliğ metninde sadece bugünkü Yunanistan coğrafyasında yer alan medreselerden müstakil vakfiyesi bulunan ya da bir vakfiye münderecatı içinde zikredilen, yani dolayısıyla bir vakfiye şartına bağlanmış olan medreseler tanıtılacaktır. Yoksa şüphesiz söz konusu sınırlar içindeki medrese sayısı çok daha fazladır. Diğer medreselerle ilgili bilgilere ise çoğunlukla ismen, bazen de haklarında çok az detayla vakıf tahrir defterlerinde, ilgili şehirlere ait -eğer mevcutsa- kadı sicillerinde, hurufat defterlerinde ve Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhtelif tasniflerdeki diğer belge ve defterlerde rastlamak mümkündür. Bu tebliğin amaçlarından biri de, bu şekilde yapılacak çok daha geniş çaplı ve zaman alıcı bir araştırmanın temel kaynaklarından olan Yunanistan topraklarındaki medreselerle ilgili vakfiyeleri araştırmacıların dikkatine ve bilgisine toplu olarak sunmak ve tanıtımını yapmaktır.

HİNT ALT KITASI MEDRESELERİNİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

İbrahim AŞLAMACI

Hint alt kıtası, Himalayalar ile Hint Okyanusu arasında kalan ve günümüzde Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Butan, Sri Lanka ve Maldivler'i içine alan bölgenin adıdır. İslamiyet'in bu bölgeye 8. yüzyılın başlarından itibaren Müslüman tüccarlar, askerler ve tebliğciler tarafından yayılmasıyla birlikte Suffe tarzı İslam eğitimi de bölgede yayılmaya başlamıştır. Bölgede müstakil medreseler ise özellikle 11. yüzyıldan itibaren Gazneliler döneminde ortaya çıkmış, daha sonra bölgeye hâkim olan Guriler ve Babürlüler döneminde yaygınlaşarak sistemli hale gelmiştir. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye medreselerinin yapılanması, bu bölgedeki medreseler için de örnek teşkil etmiştir.

Bölgede medrese eğitimi 17. yüzyıl boyunca daha da yaygınlaşmış ve önemli medrese gelenekleri oluşmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Molla Kutbuddin Ensari'nin (ö. 1691) 1693'te Hindistan'ın Lucknow şehrinde kurduğu ve oğlu Molla Nizameddin (ö. 1748) döneminde gelişen "Darü'lulum-i Firengi Mahal"dir. Molla Nizameddin'in hazırladığı müfredat programı daha sonra Hindistan'da açılan birçok medresede uygulanmış ve "Ders-i Nizami" adıyla şöhret bulmuştur. Bu programda Mantık, Felsefe (Hikmet), Astronomi (Hey'et), Aritmetik (Hisab) gibi "akli" ilimlere büyük önem verilmiştir. Dokuz ya da on yıllık orta ve yüksek öğretim düzeylerini kapsayan bu programda 16 ders ve bu derslerde okutulan 84 kitap yer almıştır. Bugün de benzer olarak Hint alt kıtasındaki medreselerin çoğunda kısmi değişikliklerle birlikte bu program uygulanmaktadır.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hint alt kıtasının İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından sömürgeleştirilmeye başlamasıyla birlikte bölgedeki medreseler için yeni bir dönem başlamıştır. Daha öncesinde Gazneliler ve Babürlüler döneminde Müslüman yönetimi altında devletin himaye ve desteğini alan medreseler, sömürge döneminde bu desteği kaybetmiş ve tamamen Müslüman nüfusun çabalarıyla varlıklarını sürdürmeye başlamıştır. 1857'deki İngilizlere karşı başarısız ayaklanma sonrasında Babür İmparatorluğuna son verilerek kurulan İngiliz yönetimi döneminde bölgede medrese eğitim sisteminin yerini giderek Batı eğitim sistemi ve müfredat programları almaya başlamış ve ikinci bir eğitim sistemi oluşmuştur.

Bölgede İngiliz Hindu etkisinin arttığı bu süreç, Müslüman âlimleri batılılaşmaya direnmeye sevketmiş ve İslami kimlik ve kültürlerini koruma konusunda arayışlara yö-

neltmiştir. Buna bağılı olarak gelişen fikrî hareketlilik neticesinde Hint Müslümanları çeşitli görüşler ve bu görüşler çerçevesinde oluşan ekoller doğrultusunda yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu arayışlarda Ehl-i Hadis, Deobandi, Birelvi gibi gelenekselciler; yenilikçi ve modernist çizgideki Aligarh ekolü ile gelenek ve moderni uzlaştırmaya çalışan Nedvetü'l Ulema ön plana çıkan ekoller olmuştur. Söz konusu ekoller tarafından kendi eğitim kurumları ve medreselerin yaygınlaştırılmasıyla, batı tarzı okullara ve misyoner okullarına bir alternatif oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede bildiride Hint alt kıtasında medreselerin varoluş ve gelişim süreçleri, bölgede yaşanan siyasal ve sosyal değişimle birlikte betimlenmeye çalışılmıştır. Özellikle bölgedeki medreselerin yönetsel ve eğitimsel yapılanmalarının, amaç ve fonksiyonları ile müfredatlarının söz konusu süreçte nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Çalışmada Hint alt kıtasındaki medreselerin 20. yüzyılın başlarına kadarki süreçleri ele alınmaktadır. Ayrıca bu bölgedeki medreselerin tarihsel serüveni mümkün oldukça Osmanlı medreseleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

MEDRESE EĞİTİMİ VE İDARESİNDE KAZASKERLERİN YETKİ VE SORUMLUKLARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Mehmet İPŞİRLİ

Kazaskerlik, Murad Hüdavendigâr'ın saltanatının başında kurulduğu andan itibaren Osmanlı'da eğitim ve yargı alanında en yetkili makam ve merci olmuştur. Her ne kadar XVI. asrın ikinci yarısından itibaren Şeyhülislamın lehine kazaskerin aleyhine tedricen bir yetki kayması ve daralması olmuş ise de bu iki sahadaki otoritesi hep devam etmiştir. Medresede eğitimin kalitesi ve müfredatı, hususiyle mülâzemet döneminde yaşanan sancılar, şikâyetler konusunda kazaskerler hep hedefte olmuşlardır.

Kazaskerlerin bu geniş salâhiyetleri aynı zamanda üzerlerine büyük bir mesuliyetle yüklenmiştir. Hemen her padişah döneminde ısdar edilen fermanlardan ve görgü şahitleri olarak Osmanlı aydınlarının keskin gözlemlerinden bu konudaki sıkıntı ve sancıları ve bazı çözüm önerilerini takip edebiliyoruz.

Medrese eğitiminden ve bilhassa öğretim kadrosu yani müderrisler ve müderris adaylarının özlük haklarından doğrudan sorumlu olan kazaskerler başlangıçta fetihlerle devamlı büyüyen ve fethedilen yerlerde inşa edilen medreselerde büyük çapta müderrise ihtiyaç olduğundan tayinleri sıkıntısız yapıyorlardı. Ancak özellikle XVI. Asrın ortalarından itibaren medrese mezunlarının sayıları artıp, istihdamda tıkanma yaşanmaya ve tayinlerde sıra ve hakkaniyet yerine hatır gönül girmeye başlayınca çok büyük sızlanmalar ve şikâyetler yükselmeye başlamış, daha Kanunî Sultan Süleyman döneminde bu aksaklıklar çok açık biçimde ortaya çıkmıştı. Atâî'nin Şakaik Zeyli'nde atlattığına göre Kanunî, 1530'ların sonlarına doğru dönemin Rumeli Kazaskeri Ebussuud Efendi'yi çağırarak, bütün şikâyet dilekçelerini kendisine vermiş, mülâzemet sisteminin ve mülâzim verme usulünün yeni baştan tanzimini emretmiş, bu mevzu üzerinde etraflı araştırma ve değerlendirmeler yapan Kazasker Ebussuud Efendi, uzun süre devam edecek olan mülâzim verme kontenjanlarını belirlemiştir. Yine bu çağda Kanunî'nin bizzat ilgilendiği bir konu ise 1550'lerin ortalarında, yine haksızlığa uğradıklarını iddia eden müderris ve kadı adaylarının şikâyetleri üzerine dönemin Anadolu Kazaskeri olan Sinan Efendi'nin yargılanmasını emretmesidir. Fatih Camiinde günlerce devam eden ve bütün şikâyetçilerin tek tek dinlendiği yargılamada, ileri sürülen şikâyetler ve kazaskerin verdiği cevaplar Osmanlı ilmiye teşkilatı açısından son derece aydınlatıcı ve ufuk açıcı niteliktedir. Medreselilerin sıkıntı ve şikâyetleri üzerine XVI. Asrın ikinci yarısı ve XVII. Asır boyunca hemen her padişah

döneminde kazaskerlere hitaben konunun ıslahı hakkında fermanlar çıkarılmıştır. Bu fermanlarda medrese müfredatının iyileştirilmesi, günün icaplarına göre geliştirilmesi gibi çok önemli olan konulardan ziyade haksızlıkların önlenmesi, mevâlîzade imtiyazının daha dikkatli uygulanması hususları üzerinde durulmaktadır.

Sistemin normal işleyişini elimizde mevcut yüzlerce kazasker ruzmançelerinden takip etmek mümkündür. İstatistiki çalışmalar için bunlar çok önemli veriler içermektedir. Bir de ülke çapında yaygın teşkilatı olan bu müessesenin perde arkasındaki durumunu işleyişini, hayatiyetini, aksaklıklarını keşfetme meselesi vardır ki asıl önemli olan budur. İşte tam bu konuda arşiv belgelerinden ziyade Osmanlı ulema biyografisi literatürü, Osmanlı vekayinameleri, ıslahat risaleleri araştırmacılara çok zengin ve değerli veriler sunmaktadır. Ancak başta vekayinameler olmak üzere bunları da dikkatli ve ihtiyatlı kullanmak gerekmektedir. Nitekim XVI. Yüzyılın vazgeçilmez kaynakları olan Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr* ve bilhassa *Nushatü's-selâtin* ile *Mevâ'idü'n-nefâ'is*'inde kazaskerler, müderrisler ve medrese talebeleri hakkında çok canlı ve ilgi çekici gözlemleri nasıl, o dönemde yazılmış diye, aynen kabul edebiliriz? Keza Koçi Bey'in *Risâlesi*'sinde, ben İstanbul'a geldiğimde müderrisler şöyle saygın böyle saygın idi, 20 sene sonra şimdi itibarlarını yitirdiler anlamındaki gözlemlerine güvenip nasıl sonuç çıkarabiliriz. Aynı şekilde, Katip Çelebi'nin *Mîzanü'l-hak*'ta Fatih, Kanunî ve kendi zamanındaki medrese ders müfredatını mukayese edip göstermek istediği gerilemeyi tamamen gerçek kabul etmek mümkün müdür? Naima'nın Rumeli ve Anadolu kazakerlerini mizah konusu yapan hikaye ve tasvirlerini şüphesiz zevkle okuruz ancak ihtiyatla karşılarız.

Hulasa, bu tebliğde özellikle XVI-XVII. yüzyıllarda yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler değerlendirilerek bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

MEDRESE ÖĞRENCİLERİNİN OKUDUKLARI KİTAPLAR

İsmail ERÜNSAL-Bilgin AYDIN

Osmanlı medrese talebelerinin okuduğu kitapları, tereke kayıtları üzerinden incelemeyi gaye edinen bu çalışma, Osmanlı eğitim tarihini, yeni bir malzeme grubu üzerinden değerlendirmek üzere hazırlandı. Şeriye sicilleri ve tereke kayıtları, Osmanlı tarihçiliğine yeni ve zengin bir araştırma alanı açmakta ve bu malzemeye dayalı çalışmalar hızla artmaktadır. Bunlar arasında şüphesiz en ilgi çekici alanların başında da Osmanlı toplumunun kitapla ilişkisi gelmektedir. Tereke kayıtları, kitap tarihi alanında büyük önemi haizdirler. Bu çalışmada başta Kismet-i Askeriye Mahkemesi olmak üzere İstanbul Mahkemelerine ait defterler taranarak 1093-1322 (1682-1904) tarihleri arasında tesbit edilen medrese talebelerine ait 60 tereke kaydı değerlendirilmiştir. Bu terekelerde mevcut kayıtlardan vefat eden medrese talebelerinin öğrenim gördüğü medreseyi, memleketlerini, mirasçısı olan âile bireylerini, servetlerini, öldüklerinde medresede mevcut kitaplarını, bu kitapların mezar yoluyla nerede ve kaçta satıldığını, mensubu oldukları askeri ve idari sınıfları ve varsa ticarî münasebetlerini öğrenmek mümkündür.

OSMANLI MEDRESELERİNDE LUGAZ İLMİ VE OYUNLARI

Ahmet GEMİ

Söz söyleyenin, maksadını gizleyerek bir eşyanın veya anlatmak istediği şeyin alâmet ve sıfatlarını zikredip ne olduğunu sorması anlamında kullanılan lugaz (çoğulu: elgaz) oyunları, Osmanlı medreselerinde öğrenciler arasında icra edilen zihinsel ve eğlenceli bir aktivitedir. Gidilmesi zor olan eğri bûğrû yol, derin sır, bilmece ve zekâ oyunu olarak ifade edilen lugaz ile uğraşmak bize, Osmanlı medreselerinin statik bir yapıda olmadığını aksine eğitim öğretim amaçlı, başta nahiv olmak üzere lûgat, fıkıh, feraiz, hesap vb. konularda ve muammaların zor anlamlarını çözme alışkanlığını kazanmak, boş zamanları değerlendirmek ve eğlenmek gibi amaçları da olan dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Osmanlı medreselerinde icra edilen bir eğlence olan lugaz/bilmece/bulmaca üzerinde durulacaktır.

Osmanlı medreselerinde eğitim süresi genel olarak uzundur. Çoğunlukla 15-20 yıl süren eğitim süresince öğrenciler salt okuma yazma ile ilgilenmemiş bununla birlikte bu zorlu süreci eğlenceli hale getirmek için luğazla da ilgilenmişlerdir. Medrese öğrenci ve hocalarının vazgeçilmezi olan lugaz ilmi sadece eğlenceden veya oyun oynamaktan ibaret olmayıp aynı zamanda karşıdaki kişinin ilmi birikimini test etmek için de kullanılmaktadır. Mantık ve dil-edebiyat karışımı bu ilim vasıtasıyla karşıdakinin muhakeme gücü ve ilmi kabiliyeti aktif hale getirilmek istenmiştir. Medresede okuyan herhangi bir öğrencinin havsalasında mutlaka birkaç lugaz/bilmece bulunmaktadır. Yıllar boyunca nesilden nesile aktarılan bu lugazlar zamanla büyük bir yekûn oluşturmuş ve bu lugazlar kitap haline getirilmiştir. Sarf, nahiv başta olmak üzere diğer alanlardaki lugazlar da kitap haline getirilmiş ve bu konu ile ilgilenenlerin istifadesine sunulmuştur.

İLMİYE TEŞKİLATINA GİRİŞKAPISI OLARAK MÜLAZEMET SİSTEMİ

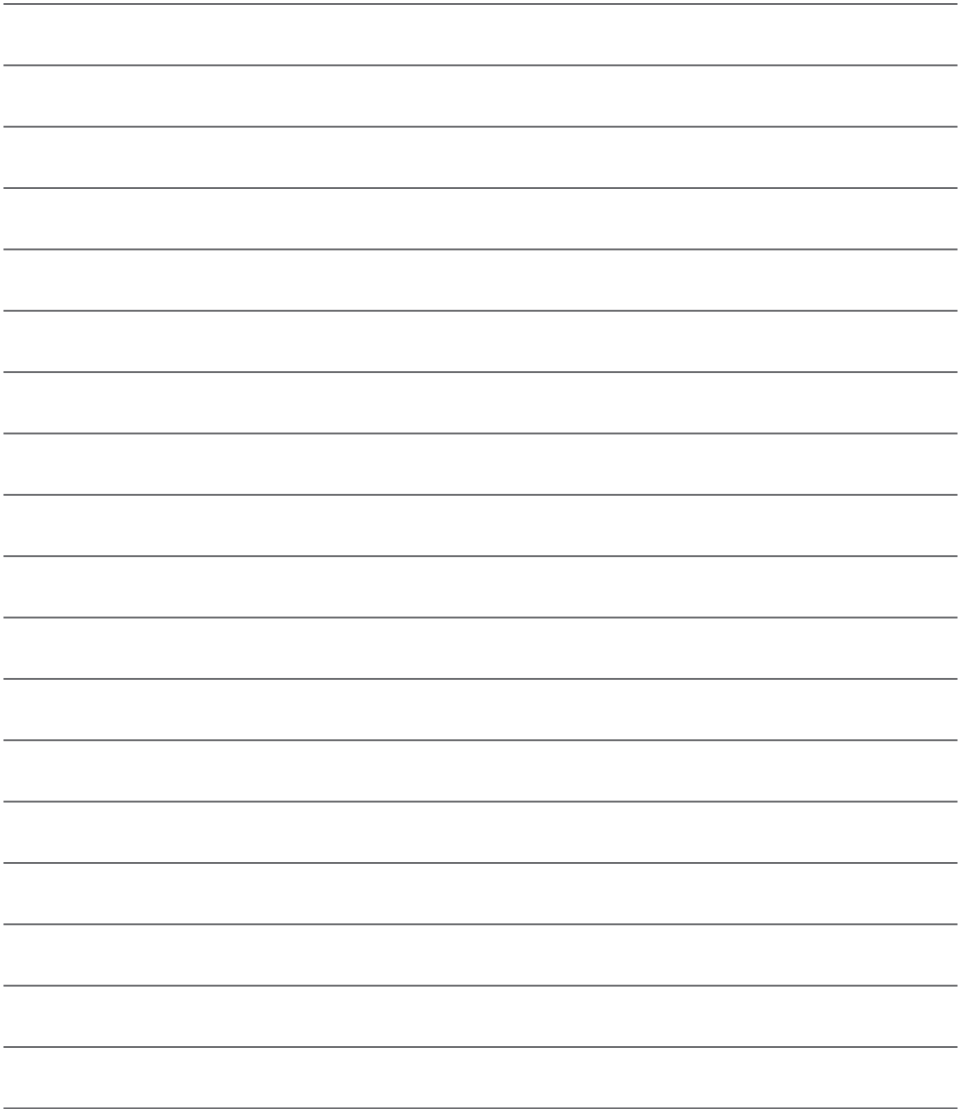
Esra EVSEN

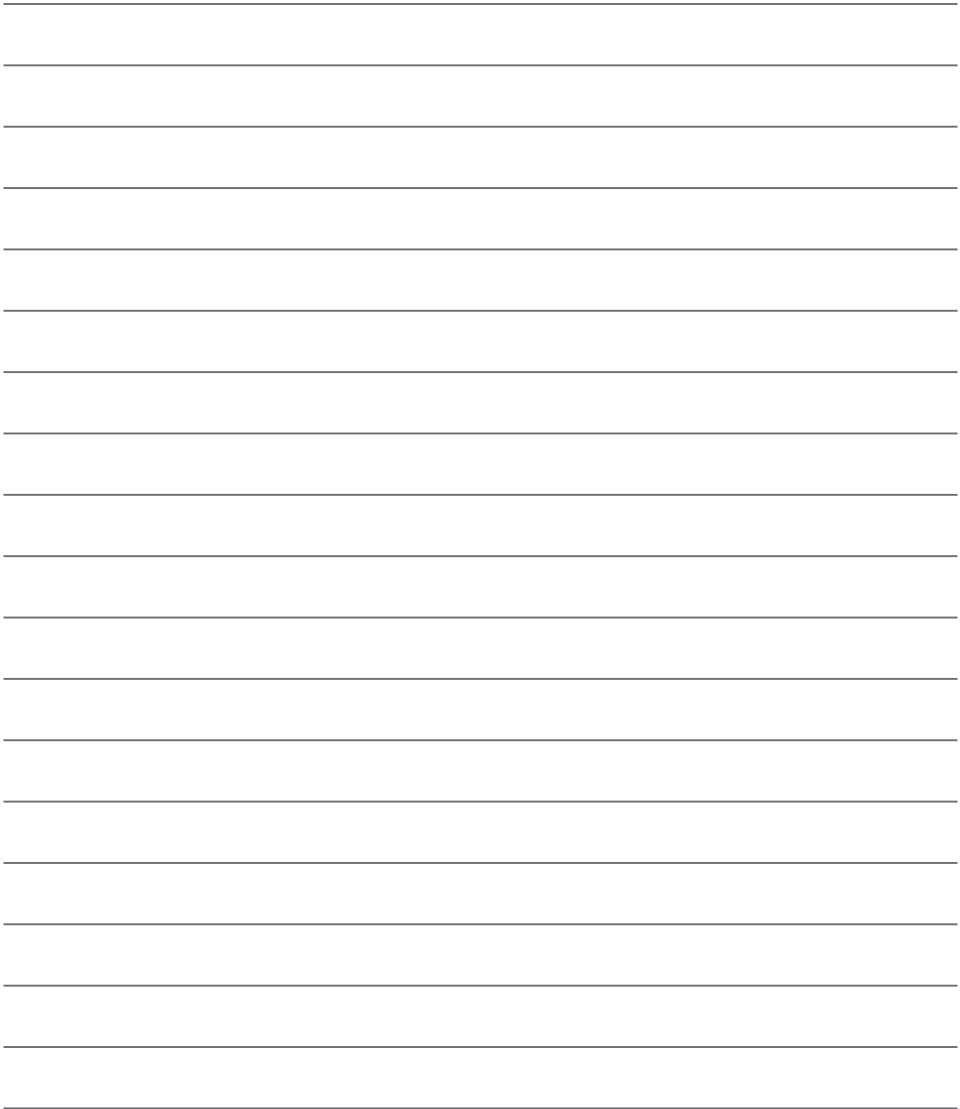
İcazet almış olan medrese mezunlarının müderrislik veya kadılık almak için sıra beklemeleri ve bu esnada mesleki tecrübe kazanmalarını ifade eden mülazemet sistemi İlmîye teşkilatına giriş kapısı olması sebebiyle önem arzeder. Bütün ilmîye mensupları bu usule göre mesleğe girdiklerinden İlmîye teşkilatının yapısını ve işleyişini anlamak öncelikle mülazemet sisteminin bilinmesi ile mümkün olacaktır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren her bölgede medreseler inşa edilmiş, yetişmiş eleman ihtiyacı sebebiyle mezun olanlar hemen bir vazifeye tayin edilmişlerdir. Ancak zamanla mezunların sayısındaki artış birikmelere sebep olarak tayin için bekleme zarureti ortaya çıkmıştır. Tayinlerin adil bir şekilde düzenlenmesi için 16. yüzyılda Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminden itibaren mülazım alımlarında nevbet sistemi uygulanmış, kimlerin kaç mülazım vereceği yeniden düzenlenmiş ve mülazemetler için müstakil defterler tutulmaya başlamıştır. Bahse konu olan defterler Rumeli Kadiasker Ruznamçeleri serisi içerisinde müstakil defterlerdir. Bu tebliğ mülazemet sisteminin 18. yüzyıldaki işleyişini ve problemlerini bu yüzyıla ait beşadet mülazemet defterinin kayıtları çerçevesinde ele alacaktır. Bu belgelerde İlmîye teşkilatı mensuplarından kimlerin mülazemet verme hakkına sahip olduğu, medrese mezunlarından kimlerin mülazemet alabildikleri, mülazemetin çeşitleri, hangi sebeplerle verildiği, mülazımlara ücret ödenip ödenmediği gibi konular hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kaynaklarda dönemin İlmîye ricalinin isimleri ve vazifeleri kayıtlı olması hasebiyle defterlerin ulema biyografilerindeki bilgilerin kronolojik takibi hususunda eşsiz katkılar sağlayacağı açıktır. Ebussuud Efendi devrindeki düzenlemenin üzerinden henüz çok kısa bir zaman geçmesine rağmen sistemin işleyişinde birtakım problemlerin yaşandığı, padişaha arz edilen bazı metinlerde de bu sorunlara yer verilerek ıslahının talep edildiği görülür. Bu problemlerin başında mülazemetlerin para ile satılması, ulema ve meşayih evladının mülazemete alınması, haketmeyen kimselere mülazemet verilmesi gelmektedir. Tebliğimize konu olan 18. yüzyıla bakıldığında da benzer sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır. Tebliğ çerçevesinde mülazemet sisteminin bu dönemdeki sorunları ele alınıp, sistemin kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmenin esaslarını Meşihat Arşivi'ndeki Kadiasker Ruznamçe defterlerinden elde edilen veriler ile başta kronikler olmak üzere dönemin ilmîye teşkilatından ve ilmîye ricalinden bahseden birincil ve ikincil literatür oluşturacaktır.

KATILIMCI LİSTESİ

Adnan MEMDUHOĞLU (Yrd. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi)
Ahmet GEMİ (Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi)
Ahmet İNANIR (Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Anas ALJAAD (Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Arif BİLGİN (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Arzu GÜLDÖŞÜREN (Dr.)
Atilla ARKAN (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Aydın KUDAT (Öğr. Gör. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Aygöl DÜZENLİ, (Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi)
Ayşe Zişan FURAT (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Betül CAN (Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Bilgin AYDIN (Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Cem KORKUT (Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Cihan KILIÇ (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Ercan ALAN (Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi)
Erdoğan AHATLI (Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Esra EVSEN (Doktora Öğrencisi)
Fuat AYDIN (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)
H. Mustafa ERAVCI (Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Harun YILMAZ (Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi)
Hasan DEMİRTAŞ (Doktora Öğrencisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü)
Hasan Hüseyin GÜNEŞ (Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi)
Himmet TAŞKÖMÜR (Prof. Dr., Harvard University)
Hülya ÇAKIROĞLU (Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi)
İbrahim AŞLAMACI (Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi)
İrfan İNCE (Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
İsmail E. ERÜNSAL (Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Kubatalı TOPCHUBAEV (Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Kübra CEVHERLİ (Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi)

Mahmut ZENGİN (Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Mehmet Ali ÜNAL (Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi)
Mehmet BULUT (Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Mehmet İPŞİRLİ (Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi)
Mehmet KORKMAZ (Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi)
Mehmet MEMİŞ (Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Mehmet Yaşar ERTAŞ (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Mert Can ERDOĞAN (Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi)
Metin AKİS (Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Murat ÇELİK (Dr.)
Mustafa ÖCAL (Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi)
Mükerrem Bedizel ZÜLFİKAR AYDIN (Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Nil SARI (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Nilgün ÇEVİRLİ (Dr., Vakıflar Genel Müdürlüğü)
Osman CENGİZ (Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi)
Osman DEMİRCİ (Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Osman ÖZKUL (Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Sami ARSLAN (Doktora öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Sezai ENGİN (Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Suat CEBECİ (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)
Suat DONUK (Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Şamil ÖÇAL (Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Şükran FAZLIOĞLU (Doç. Dr., Marmara Üniversitesi)
Tahsin ÖZCAN (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Yasemin BEYAZIT (Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi)
Yaşar SARIKAYA (Prof. Dr., Justus Liebig Universität Giessen)
Zekai METE (Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Zeynep ALTUNTAŞ (Dr.)
Ziya KAZICI (Prof. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
Esentepe Kampüsü, SAÜ Kültür ve Kongre Merkezi, 54187, Serdivan, Sakarya, Türkiye
E-mail: osamer@sakarya.edu.tr